

Східний апеляційний
господарський суд

Аналіз судової практики у справах, пов'язаних з правовідносинами, що склалися під час воєнного стану

Зміст

Вступ	3
Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів	4
<i>Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів підряду.....</i>	<i>4</i>
<i>Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів поставки.....</i>	<i>8</i>
<i>Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів постачання та розподілу природного газу.....</i>	<i>15</i>
<i>Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів про закупівлю</i>	<i>22</i>
<i>Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів про надання послуг</i>	<i>24</i>
<i>Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів купівлі-продажу.....</i>	<i>26</i>
<i>Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів фінансового лізингу.....</i>	<i>29</i>
Справи із земельних спорів	31
Справи з інших категорій спорів.....	32

Вступ

На виконання п. 3.7. плану роботи Східного апеляційного господарського суду на 2024 рік відділом узагальнення судової практики та систематизації законодавства здійснено аналіз судової практики у справах, пов'язаних з правовідносинами, що склалися під час воєнного стану.

При підготовці матеріалів аналізу використано судову практику Східного апеляційного господарського суду, місцевих господарських судів та суду касаційної інстанції.

Сьогодні Україна переживає надзвичайно важкий період в своїй історії. Останнім часом регіони нашої країни є свідками воєнних дій та нестабільності, що продовжують тривати.

За загальним правилом згідно з нормами чинного законодавства особа, яка порушила виконання зобов'язання, передбачене умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, звільняється від відповідальності за таке порушення, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили (ч. 1 ст. 617 ЦК України, ч. 2 ст. 218 ГК України). І ключовим в даному контексті є – «якщо сторона доведе», тобто важливим в даному контексті є причинно-наслідковий зв'язок між обставиною непереборної сили та впливу цієї обставини на можливість виконання (неможливість виконання) відповідного договірної зобов'язання чи іншого зобов'язання, що впливає із норм чинного законодавства в даному конкретному випадку.

Визначення поняття обставин непереборної сили (форс-мажору) наведено в ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні». Так, форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами. Такими обставинами можуть бути, зокрема, загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, тощо.

Надзвичайними є ті обставини, настання яких не очікується сторонами при звичайному перебігу справ. Під надзвичайними можуть розумітися такі обставини, настання яких добросовісний та розумний учасник правовідносин не міг очікувати та передбачити при прояві ним достатнього ступеня обачливості.

Невідворотними є обставини, настанню яких учасник правовідносин не міг запобігти, а також не міг запобігти наслідкам таких обставин навіть за умови прояву належного ступеня обачливості та застосуванню розумних заходів із запобігання таким наслідкам.

Ключовим є те, що непереборна сила робить неможливим виконання зобов'язання в принципі, незалежно від тих зусиль та матеріальних витрат, які сторона понесла чи могла понести, а не лише таким, що викликає складнощі, або є економічно не вигідним.

Отже, військові дії, які наразі відбуваються на території нашої країни є загальноновизнаною обставиною непереборної сили, що, зокрема, засвідчила Торговельно-промислова палата України у своєму загальному офіційному листі від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1, розміщеному на її офіційному веб-сайті. Вказаним листом ТПП України засвідчила, що військова агресія російської федерації проти України стала підставою для введення воєнного стану та є форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної

сили). Проте вказаний лист ТПП України адресований “Всім, кого це стосується”, тобто необмеженому колу суб’єктів, його зміст носить загальний інформаційний характер та констатує абстрактний факт наявності форс-мажорних обставин без доведення причинно-наслідкового зв’язку у конкретному зобов’язанні.

У переважній більшості справ, які розглянуті Східним апеляційним господарським судом протягом 2022-2023 років та на початку 2024 року позовні вимоги задовольнялися повністю або частково, при цьому суд не приймав до уваги доводи боржників, які в якості підтвердження доказу наявності форс-мажорних обставин посилались на лист ТПП України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1, сертифікати ТПП України, загальновідомість факту військової агресії російської федерації тощо. Судом вказані обставини досліджувались у відповідності до вимог Господарського процесуального кодексу України та їм надавалася відповідна правова оцінка.

Проте, слід зазначити, що під час розгляду деяких справ судом бралися до уваги надані боржниками докази наявності форс-мажорних обставин, спричинених військовою агресією російської федерації, та приймалися рішення про повну або часткову відмову у задоволенні позовів або про зменшення штрафних санкцій та пені. Вказані справи стали предметом даного аналізу.

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів підряду

Так, у справі № 922/1916/23 рішенням Господарського суду Харківської області від 14.08.2023 позов задоволено частково; стягнуто з ТОВ "М Технологія" на користь ФОП Павлюченка О.М. 868700,00 грн заборгованості за договором підряду та 5926,20 грн - 3% річних, в іншій частині позову відмовлено.

Висновки місцевого господарського суду мотивовані тим, що позивачем, як виконавцем, у відповідності до умов договору, було повідомлено відповідача, як замовника, про настання обставин непереборної сили (форс-мажор), які судом визнано загальновідомими та такими, що не підлягають доказуванню в силу положень частини 3 ст. 75 ГПК України, у зв’язку із чим, у відповідача виник обов’язок зі сплати виконавцю вартості фактично виконаних робіт.

З огляду на те, що умовами укладеного між сторонами договору не було визначено порядку погодження об’єму та вартості фактично виконаних робіт відповідним актом здачі-приймання робіт, суд першої інстанції, керуючись принципом вірогідності доказів, визначеним в ст. 79 ГПК України, дійшов висновку про те, що надані позивачем до матеріалів справи докази відповідають критеріям належності та вірогідності, отже, виконання позивачем переліку робіт за договором, що наведений в листах до відповідача від 28.06.2022 та від 09.02.2023 та наведеного в позовній заяві може вважатися встановленим. Умовами укладеного між сторонами договору підряду не було встановлено строк оплати фактично виконаних робіт, отже, з огляду на вимоги ч. 2 ст. 530 ЦК України, зобов’язання з оплати відповідач мав виконати до 16.02.2023 (з урахуванням дати направлення претензії від 09.02.2023), відповідно з 17.02.2023 останній вважається таким, що прострочив виконання своїх зобов’язань, що в свою чергу саме з цієї дати надає позивачу право на нарахування, зокрема 3% річних у відповідності до ст. 625 ЦК України.

За наведених обставин, судом першої інстанції було частково задоволено позовні вимоги в частині стягнення з відповідача на користь позивача 3% в сумі 5926,20 грн за

період з 17.02.2023 по 10.05.2023, в іншій частині відмовлено у зв'язку із безпідставністю їх нарахування до стягнення.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 02.11.2023 рішення місцевого господарського суду скасовано в частині задоволення позову та прийнято нове рішення, яким в позові відмовлено повністю.

Суд апеляційної інстанції виходив з того, що з матеріалів справи вбачається, що спір між сторонами у даній справі виник у зв'язку із відмовою ФОП Павлюченка О.М. в односторонньому порядку від договору підряду у зв'язку із настанням форс-мажорних обставин, що стало підставою для вимоги виконавця про сплату замовником вартості фактично виконаних робіт.

Пунктом 9.3. договору сторони погодили, що у випадку, коли дія форс-мажорних обставин (непереборної сили) триває більше двох місяців, кожна зі сторін має право на розторгнення договору без звернення до господарського суду та не несе відповідальності за таке розторгнення договору за умов, що вона повідомила про це іншу сторону не пізніше, ніж за десять днів до часу розторгнення. До часу розторгнення договору з причин виникнення форс-мажорних обставин, замовник зобов'язаний сплатити виконавцю вартість фактично виконаних робіт, наведених у додатку № 1 дійсного договору. Згідно з п. 9.2. договору під непереборною силою в цьому договорі маються на увазі будь-які надзвичайні події зовнішнього, відносно сторін, характеру, які виникають всупереч волі чи бажанню сторін, та які неможливо передбачити або яких неможливо уникнути, зокрема, обставини суспільного життя такі як війна та бойові дії.

Матеріалами справи підтверджується, що 28.06.2022 позивачем (виконавцем) було направлено на адресу відповідача (замовника) лист, в якому повідомлено про те, що роботи з надання інжинірингових послуг по проведенню пусконаладжувальних робіт газоочисних установок ливарного двору та бункерної естакади ДП № 4 по договору на промисловому майданчику ПрАТ ММК ім. Ілліча були фактично припинені 24 лютого 2022 року у зв'язку із початком військових дій на території м. Маріуполь, що розпочалися у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України з 24.02.2022. Позивач вказав, що ці причини вважаються обставиною непереборної сили (форс-мажор), а тому подальше виконання робіт неможливе. У зв'язку з цим просив погодити фактично виконаний ним об'єм робіт до моменту виникнення форс-мажорних обставин. Проте, відповіді на вказаний лист відповідачем надано не було.

09.02.2023 позивачем було направлено на адресу відповідача претензію, в якій просив провести звірку взаєморозрахунків та сплати заборгованість за фактично виконані роботи за договором підряду в порядку п. 9.3. договору. Листом від 15.02.2023 відповідачем було надано відповідь на претензію, в якій було зазначено про те, що оскільки м. Маріуполь внаслідок проведення бойових дій РФ зазнало багато руйнувань та знаходиться в окупації перевірити обсяг комплексних робіт за договором підряду, виконаних ФОП Павлюченко О. М. та, як наслідок, провести розрахунок, не виявляється можливим.

Судовою колегією враховано, що 28.02.2022 Торгово-промислова палата України оприлюднила лист № 2024/02.0-7.1, яким на підставі ст. 14 Закону України "Про торгово-промислові палати в Україні", Статуту ТПП України, засвідчила форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 №64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні". Враховуючи це, ТПП України підтвердила, що зазначені обставини з 24.02.2022 до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору,

контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Вказаний лист ТПП України № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 підтверджує невідворотність, непередбачуваність, об'єктивність обставин, тобто, наявність форс-мажору.

Зі змісту ст. 14-1 Закону України "Про торгово-промислові палати в Україні" вбачається, що форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо).

Судова колегія врахувала правовий висновок Верховного Суду, викладений у постанові від 01.06.2021 у справі №910/9258/20, про те, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і при їх виникненні сторона повинна довести, що ці обставини були форс-мажорними саме для даного випадку виконання зобов'язання. Сертифікат торгово-промислової палати, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися беззаперечним доказом про їх існування, а повинен критично оцінюватися судом з урахуванням встановлених обставин справи та у сукупності з іншими доказами (подібні правові висновки викладено у постановках Верховного Суду від 25.11.2021 у справі № 905/55/21, від 21.09.2022 у справі № 911/589/21). Адже визнання сертифіката торгово-промислової палати беззаперечним та достатнім доказом про існування форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) без надання судом оцінки іншим доказам суперечить принципу змагальності сторін судового процесу.

У постановках Верховного Суду від 15.06.2018 у справі № 915/531/17, від 26.05.2020 у справі № 918/289/19, від 17.12.2020 у справі № 913/785/17 наведено висновок щодо застосування ст.14-1 Закону "Про торгово-промислові палати в Україні", відповідно до якого доведення наявності непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання; саме вона має подавати відповідні докази в разі виникнення спору. Судом також враховано правовий висновок Верховного Суду, викладений у постанові від 30.05.2022 у справі № 922/2475/21, де Суд констатує, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного (заздалегідь встановлений) характеру, і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості належного виконання зобов'язання, повинна довести їх наявність не тільки самих по собі, але і те, що вони були форс-мажорними саме для даного конкретного випадку.

В контексті спірних правовідносин, суд зазначив, що укладаючи договір, сторони розраховують на його належне виконання і досягнення поставлених ним цілей. Проте, під час виконання договору можуть виявлятися обставини, які не могли бути враховані сторонами при укладенні договору, але істотно впливають на інтереси однієї чи обох сторін. При укладенні договору та визначенні його умов сторони повинні розумно оцінювати ті обставини, при яких він буде виконуватися. Інтереси сторін можуть порушуватися будь-якою зміною обставин, що виникають у ході виконання договору, проте, лише істотна зміна обставин визнається підставою для вимоги про зміну чи розірвання договору. Зміна обставин вважається істотною, тільки якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Місцезнаходженням промислового майданчика ПрАТ ММК ім. Ілліча, на якому проводились роботи з надання інжинірингових послуг по проведенню пусконаладжувальних робіт газоочисних установок ливарного двору та бункерної естакади ДП № 4 за договором підяду, є місто Маріуполь Донецької області, яке з самого початку військової агресії проти України знаходилось в зоні активних бойових дій,

перебувало під ракетними та артилерійськими обстрілами, місто з майже всіма об'єктами ключової інфраструктури зруйновано або пошкоджено внаслідок обстрілів.

Відповідно до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затвердженого Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 №309 (із змінами), бойові дії на всій території Маріупольського району Донецької області розпочались 24.02.2022 та на даний час ще не завершилися.

Станом на момент подання цього позову та розгляду судом спору місто Маріуполь, віднесене до Переліку територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затвердженого наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 №75 та на даний час місто перебуває під тимчасовою окупацією. Такі обставини є надзвичайними (тобто, попри те, що факт настання таких обставин можливо припустити, але час, місце, тривалість, наслідки їх настання передбачити неможливо) та невідворотними (знаходяться поза контролем сторін і не пов'язані з їх діями), об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору підряду, а тому є обставинами непереборної сили у розумінні положень ст. 218 ГК України та ст. 14-1 Закону України "Про торгово-промислові палати в Україні".

Позивач, укладаючи договір підряду до 24.02.2022, тобто до початку військової агресії проти України та настання обставин непереборної сили, об'єктивно не міг допустити та розраховувати на неможливість виконання зобов'язань за цим договором (отримання результату за вказаним правочином) внаслідок обстрілів та окупації міста Маріуполь, та, відповідно, зазначені обставини, незважаючи на відсутність сертифікату ТПП є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами (форс-мажором), за наявності яких п. 9.3 договору надає виконавцю право відмовитись від договору в односторонньому порядку.

Відтак, враховуючи, що наведені позивачем обставини є дійсно форс-мажорними, судова колегія дійшла висновку, що зобов'язання, які складають предмет договору підряду є припиненими за наслідками направлення позивачем у відповідності до п. 9.3 договору листа від 28.06.2022, який за своєю правовою природою є одностороннім правочином, спрямованим на припинення зобов'язання.

За наведених обставин, позивач, як виконавець, з огляду на положення п.9.3 договору, має право на відшкодування вартості фактично виконаних робіт. Для встановлення наявності підстав для оплати фактично виконаних робіт за договором підряду, які не оформлені відповідним актом приймання-передачі робіт, необхідним є встановлення та оцінка такої істотної обставини для цього, як реальне/фактичне виконання робіт за договором підряду. Встановлення такої обставини входить до предмету доказування у цій справі.

За умовами п. 3.1. договору позивач, як виконавець зобов'язався самостійно організувати та своїми силами забезпечити все необхідне для виконання робіт. Проте, матеріали справи не містять доказів реального/фактичного виконання позивачем, як виконавцем інжинірингових послуг по проведенню пусконаладжувальних робіт за договором, зокрема, документації щодо закупівлі, доставки і використання матеріалів для виконання спірних робіт, як і не містять жодних актів виконаних робіт, якими було б оформлено їх виконання. Отже, за відсутності вказаної вище документації, наявні в матеріалах справи договори підряду, укладені позивачем з іншими особами та заяви вказаних фізичних осіб, в яких дані свідки стверджують про фактичне виконання ними робіт за спірним договором підряду від імені позивача та наводять конкретний перелік виконаних ними робіт, не можуть бути належними та допустимими доказами у даній справі.

Також не є належним доказом у даній справі лист позивача до відповідача від 28.06.2022 про погодження фактично виконаного ним об'єму робіт до моменту виникнення форс-мажорних обставин та доданий до нього таблиць обліку робочого часу щодо працівників, перелік робіт, виконаних на майданчику будівництва, та перелік документів розроблених для проведення пуско-налагоджувальних робіт та подальшої експлуатації газоочисних установок, та на який відповідач будь-яким чином не відреагував, оскільки є лише листуванням між суб'єктами господарювання щодо порядку виконання умов договору.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 02.11.2023 у справі № 922/1916/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114894033>

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів поставки

Справа № 922/2301/22. АТ "Об'єднана гірничо-хімічна компанія" в особі Філії "Вільногірський гірничо-металургійний комбінат" звернулось з позовом до ТОВ "Євро Белт" про стягнення заборгованості за договором поставки.

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що відповідач в порушення умов договору, додаткової угоди № 1 до нього та приписів чинного законодавства, не здійснив у повному обсязі поставку товару згідно з листом-заявкою від 11.10.2021.

Рішенням Господарського суду Харківської області від 11.05.2023 в задоволенні позовних вимог відмовлено повністю, виходячи з відсутності у діях відповідача вини у неналежному виконанні договірних зобов'язань з огляду на наявність форс-мажорних обставин.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 10.07.2023 рішення місцевого господарського суду залишено без змін.

Суд апеляційної інстанції виходив з того, що на противагу аргументам позивача про недоведення постачальником належним чином існування форс-мажорних обставин колегією суддів враховано пояснення відповідача, що у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, з 5 години 30 хвилин 24.02.2022 на території України оголошено воєнний стан, який неодноразово було продовжено та який діє до теперішнього часу. Через ведення бойових дій у Харківській області та у м. Харкові (загальновідомий факт, такий що не підлягає доказуванню), у постачальника виникли форс-мажорні обставини (регулюються п.п. 12.1-12.6 Договору), які підтверджуються відповідним сертифікатом Київської обласної (регіональної) Торгово-промислової палати про форс-мажор № 182/03.23 від 16.03.2023.

У зв'язку з неможливістю ведення господарської діяльності за місцем знаходження ТОВ "Євро Белт" було вимушено призупинити свою діяльність та змінити місцезнаходження на тимчасове, за адресою: Черкаська область, м. Канів, вул. Енергетиків, 82. Відповідач обґрунтовував неможливість виконання у строки, передбачені договором і графіком, своїх зобов'язань відсутністю у м. Харкові працівників товариства, крім директора, які б могли вчинити дії задля виконання відповідачем договірних зобов'язань, а також відмовою логістичних компаній укласти договори перевезення вантажів з-за кордону на територію м. Харкова, частини Харківської та Дніпропетровської області.

При цьому, суд вважав недоречними посилання позивача на те, що відповідно до умов договору, постачальник був зобов'язаний протягом 5 днів повідомити про виникнення форс-мажорних обставин, оскільки саме ці обставини (бойові дії, непрацююча інфраструктура, засоби зв'язку, тощо) власне і унеможливили виконання договірних зобов'язань щодо повідомлення про форс-мажор. З пояснень відповідача вбачається, що відновити господарську діяльність йому вдалося лише у травні 2022 року.

У зв'язку з відібранням 24.02.2022 обслуговуючим банком - АТ "УкрСиббанк" у ТОВ "Євро Белт" овердрафтового кредитування, яким відповідач був в змозі скористатися задля подальшої сплати на адресу виробника грошових коштів за виробництво стрічки конвеєрної, відповідач листом від 04.05.2022 запропонував позивачу виконати свої грошові зобов'язання згідно з п. 8.1.1 Договору.

Суд апеляційної інстанції прийняв до уваги, що відповідач звертався до позивача листами з проханням надання хоча б часткової передоплати відповідно до умов договору або надання гарантій своєї платоспроможності. Однак від позивача будь-яких відповідей на адресу відповідача не надійшло.

У зв'язку з тимчасовим виходом на роботу працівника ТОВ "Євро Белт", який відповідав за організацію поставки товару, 15.07.2022 відповідачем було поставлено позивачу другу партію товару, що підтверджується видатковою накладною на суму 1680042,00 грн. Після цього працівник звільнився за власним бажанням та до лютого 2023 року у товариства знов були відсутні працівники, які б могли виконати цю роботу. І тільки з появою штатного працівника відповідного фаху, 15.02.2023 у відповідача з'явилась можливість поставити позивачу товар.

Відповідні документи на підтвердження неможливості виконання господарського зобов'язання (в тому числі копії наказів про прийом/звільнення працівників) були надані відповідачем до Торгово-промислової палати України для отримання сертифікату про форс-мажор, та враховані нею при наданні зазначеного сертифікату. Так, відповідно до Сертифікату № 3200-23-1300 про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), який було видано відповідачу, щодо зобов'язання поставити та передати у власність товар у термін до 28.02.2022 за договором поставки, Київською обласною (регіональною) торгово-промисловою палатою було засвідчено форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військова агресія Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану; ракетні обстріли та повітряні тривоги в зв'язку з цим, як наслідок унеможливлення виконання роботи тривалий час, тривале аварійне, позапланове відключення електроенергії внаслідок пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури, віднесення територій, де розташоване складське приміщення ТОВ "Євро Белт", Наказом Міністерства з питань тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309, до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, а саме Харківська міська територіальна громада, які унеможливили виконання договору у зазначений термін.

Тобто, зазначені вище обставини, які тривають з 24.02.2022, відповідно до виданого сертифікату, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів, виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Після отримання вказаного сертифікату, відповідно до умов договору, відповідачем було направлено позивачу два повідомлення про розірвання договору разом з копією сертифікату. Розділом 12 договору передбачено, що сторони цього договору звільняються від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань у разі виникнення обставин непереборної сили.

З огляду на викладене, колегія суддів погодилася з позицією суду першої інстанції про відсутність у діях відповідача вини у неналежному виконанні договірних зобов'язань.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 10.07.2023 у справі № 922/2301/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112170599>

У справі № 917/342/23 МПП "Сіма" звернулося з позовом до ПрАТ "Хорольський механічний завод" про розірвання договору поставки та стягнення попередньої оплати.

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що відповідачем не було своєчасно виготовлено та поставлено позивачу продукцію за договором, що є підставою для повернення сплаченої позивачем попередньої оплати. Крім того, посиляючись на істотне порушенням відповідачем умов договору, а також на істотну зміну обставин для МПП "Сіма" у зв'язку із настанням форс-мажорними обставинами (окупація лівобережжя Херсонщини, де знаходяться всі активи підприємства), позивачем заявлено вимогу про розірвання такого договору.

Рішенням Господарського суду Полтавської області від 11.09.2023 відмовлено у задоволенні позову повністю.

Місцевий господарський суд першої інстанції виходив з того, що 17.03.2022 позивач повідомив відповідача про настання форс-мажорних обставин та з цього моменту термін виконання зобов'язання по договору є зупиненим як для позивача, так і для відповідача, а тому прострочення виконання зобов'язання з виготовлення продукції та її поставки з боку відповідача не було. З наведених підстав суд відхилив доводи позивача про те, що мало місце істотне порушення відповідачем умов договору. Щодо істотної зміни обставин як підстави для розірвання господарський суд зазначив, що оскільки строк дії договору за згодою сторін встановлено до 08.02.2023, тому станом на момент звернення позивачем з позовом до господарського суду (24.02.2023) і відповідно на момент прийняття судом даного рішення, спірний договір фактично уже був припиненим за закінченням строку його дії, у зв'язку з чим розірвання договору судом фактично є неможливим.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 13.12.2023 рішення місцевого господарського суду залишено без змін.

Проаналізувавши умови укладеного між сторонами договору в контексті специфіки зустрічного виконання зобов'язання, де виконання свого обов'язку однією із сторін обумовлюється виконанням другою стороною свого зустрічного обов'язку, суд апеляційної інстанції встановив наступний алгоритм дій покупця (замовника) та виконавця (постачальника) у спірних правовідносинах, враховуючи вищенаведені умови договору, а саме:

- першочергово замовник сплачує виконавцю передоплату у розмірі 30% від загальної суми договору, що у даному випадку відбулося 10.02.2022;

- після цього виконавець розпочинає виготовлення обладнання, термін виготовлення продукції складає 45 робочих днів після здійснення попередньої оплати (у даному випадку до 14.04.2022);

- по готовності продукції (обладнання) постачальник повідомляє покупця, який протягом 10 банківських днів зобов'язаний доплатити 70% вартості товару та власними силами (засобами) вивезти готову продукцію зі складу відповідача.

На етапі виготовлення обладнання позивач листом від 17.03.2022 повідомив позивача про настання форс-мажорних обставин, що відповідно до положень п. 8.3. договору автоматично продовжує термін по виконанню зобов'язань сторонами договору. Посилання позивача на те, що вказаний лист не є повідомленням про настання для нього форс-мажорних обставин з тих підстав, що в ньому відсутня інформація про неможливість виконання покупцем зобов'язань за договором, судом відхилені.

Так, зі змісту договору вбачається, що його умовами визначено, що сторона, для якої настали форс-мажорні обставини, зобов'язана в найкоротший термін сповістити в письмовій формі іншу сторону про їх настання чи закінчення. У той же час, договором не встановлено обов'язковості такої умови як викладення в повідомленні фактів щодо

неможливості виконання конкретного зобов'язання, у зв'язку з чим колегія суддів вважала, що лист МПП "Сіма" від 17.03.2022 є саме повідомленням про настання для позивача форс-мажорних обставин, яке передбачено сторонами п.п. 8.1. 8.3. договору.

Суд також врахував, що вказаним листом позивач повідомив відповідача про те, що зі своєї сторони намагається мінімізувати потенційні несприятливі наслідки такого невиконання зобов'язання. Також, зі змісту листа вбачається повідомлення позивачем відповідача про те, що саме виконання зобов'язання стало неможливим у встановлений договором строк, а не відсутність необхідності виготовлення ПрАТ "Хорольський механічний завод" на замовлення МПП "Сіма" відповідної продукції.

Тобто, на етапі виготовлення обладнання позивач повідомив відповідача лише про неможливість своєчасного виконання замовником своїх зобов'язань у встановлений договором строк через настання форс-мажорних обставин, у той же час, позивач посилався на втрату інтересу до договірних правовідносин з відповідачем та відсутність у покупця наміру придбати обладнання. З моменту повідомлення позивачем про настання форс-мажорних обставин (17.03.2022) у відповідача були продовжені строки виконання зобов'язання по виготовленню обладнання також з тих підстав, що позивач не відмовлявся від договору в процесі його виконання (на етапі виготовлення обладнання) в порядку ч. 4 ст. 849 ЦК України, а лише повідомив про настання для нього форс-мажорних обставин з метою мінімізації потенційних несприятливих наслідків невиконання зобов'язання. У зв'язку з тим, що виготовлення обладнання є технологічним процесом, який включає в себе різні етапи виробництва, що у даному випадку здійснювалося на умовах передоплати та відповідач витрачав власні кошти / матеріальні ресурси на закупівлю необхідних матеріалів (деталей), у останнього не було будь-якого об'єктивного розуміння того, в який саме моменту позивач зможе розпочати виконання своїх зобов'язань за договором щодо оплати повної вартості товару та вивозу власними силами готового обладнання зі складу відповідача. Отже, повідомлення позивачем відповідача про форс-мажорні обставини у розумінні п. 8.3 договору свідчить про наявність підстав для зміни строку виконання зобов'язання для позивача - по оплаті повної вартості товару, а також для відповідача по виготовленню та поставці продукції, якщо строк виконання такого зобов'язання закінчується у період дії форс-мажорних обставин. При цьому, вплив форс-мажорних обставин, на який позивач посилався у своєму листі від 17.03.2022, продовжує автоматично саме термін виконання зобов'язання сторін у строки, передбачені умовами договору, а не стосується відмови чи звільнення від виконання зобов'язань взагалі. Вказане свідчить про те, що строк виконання зобов'язання відповідача по виготовленню спірного обладнання станом на 14.04.2022 не закінчився та, відповідно, не є простроченим.

Що стосується посилання позивача на те, що граничний строк поставки (передачі) відповідачем продукції, а саме - 55 робочих (банківських) днів з моменту здійснення попередньої оплати покупцем, тобто до 28.04.2023, колегія суддів зазначила, що граничний строк саме поставки цим договором взагалі не передбачено.

Відповідно до п. 3.6. договору по готовності продукції (обладнання) постачальник повідомляє покупця, який протягом 10 банківських днів зобов'язаний доплатити 70% вартості товару та власними силами (засобами) вивезти готову продукцію зі складу відповідача. Тобто, фактична поставка та отримання обладнання залежать не від відповідача, а саме від дій позивача, який за умовами п. 3.6. договору зобов'язаний здійснити доплату 70% вартості товару, після чого останній набуває право власними силами забрати обладнання зі складу відповідача.

З огляду на встановлені судом обставини у цій справі, а також враховуючи умови укладеного між сторонами договору, колегія суддів погодилася з висновком господарського суду першої інстанції про те, що з повідомлення позивачем про форс-

мажорні обставини, тобто з 17.03.2022, термін виконання зобов'язання по договору є зупиненим як для позивача, так і для відповідача, а тому прострочення виконання зобов'язання з виготовлення продукції та її поставки з боку відповідача не було.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 13.12.2023 у справі № 917/342/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115935473>

Рішенням Господарського суду Харківської області від 15.05.2023 у справі № 922/524/23 позовні вимоги про стягнення заборгованості за договором поставки задоволено повністю з огляду на доведеність матеріалами справи факту несвоєчасної поставки відповідачем товару за договором поставки.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 13.07.2023 рішення місцевого господарського суду скасовано. Прийнято нове рішення, яким позовні вимоги задоволено частково. Стягнуто з ТОВ "ТОРГІВЕЛЬНО-СЕРВІСНА КОМПАНІЯ" на користь АТ "Укргазвидобування" заборгованість у розмірі 117588,00 грн, в тому числі пеню у розмірі 83148,00 грн та штраф у розмірі 34440,00 грн. В задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Частково задовольняючи позовні вимоги, суд апеляційної інстанції виходив з того, що загальновідомо, що інтенсивні обстріли Харкова та Києва паралізували роботу бізнесу та спричинили істотний вплив на виконання господарських зобов'язань. Вищевказані обставини спричинили небезпеку для всіх мешканців України, міста Харкова та Салтівського (Московського) району міста Харкова зокрема.

15.03.2022 на територію підприємства відповідача влучив ворожий снаряд, було пошкоджено приміщення, що додатково унеможливило роботу працівників підприємства та своєчасне направлення повідомлення про настання форс-мажору із сертифікатом ТПП. З цього приводу відповідачем подано Заяву про кримінальне правопорушення.

Підлягає врахуванню, що ввезення будь-яких товарів з території Республіки Білорусь, з яким у відповідача також були договірні відносини щодо поставки Товару, починаючи з 24.02.2022 року, є фактично неможливим. З огляду на наведене, вбачається, що з боку Відповідача наявні обставини, які було неможливо передбачити.

Існування на території України надзвичайних обставин, а саме - введення воєнного стану, що неодмінно впливає на спроможність своєчасного ведення розрахунків та обмежує безперешкодне провадження господарської діяльності, є загальновідомим та нормативно врегульованим.

При цьому колегія суддів врахувала життя відповідачем дій для досудового врегулювання спору. Так, листом від 17.03.2022 № 2 було направлено пропозицію про продовження терміну дії договору до 31.12.2022. Пропозицією №1 від 27.06.2022 товариство запропонувало позивачу укласти додаткову угоду про продовження строку дії поставки до 31.12.2022. Пропозицією №2 від 28.07.2022 ТОВ "ТСК" запропонувало позивачу укласти додаткову угоду про продовження строку поставки до 31.12.2022. Також, було направлено Проект Додаткової угоди до Договору поставки №21Т-115 від 24.09.2021.

Відповіддю від 16.08.2022 на лист №ШГВ2366/003.1.1-05 від 12.08.2022 надано гарантійний лист про дати замовлення шасі, висловлено прохання розглянути пропозицію про продовження строку дії зобов'язань. Відповіддю від 23.09.2022 надано висновок Чернігівської регіональної ТПП, повторно висловлено прохання розглянути пропозицію про продовження строку дії зобов'язань. Листом-пропозицією від 18.11.2022 року №1, позивачу було запропоновано змінити шасі Товару та переглянути строки поставки.

Крім того, відповідачем був отриманий сертифікат Київської торгово-промислової палати від 25.01.2023 №3000-23-273 про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), яким засвідчується неможливість отримання товарів від контрагента з

Республіки Білорусь, ведення бойових дій, введення правового режиму воєнного стану, а загалом настання обставин непереборної сили з 26.02.2022. Позивачем не було надано будь-яких доказів на підтвердження наявності збитків за неналежне виконання умов договору.

Ураховуючи, що договір був забезпечений банківською гарантією, позивачу було виплачено суму у розмірі 492000,00 грн, чим також частково задоволено його інтереси.

Суд апеляційної інстанції прийняв до уваги, що з огляду на види економічної діяльності відповідача, ТОВ "ТСК" здійснює ремонт, закупівлю авто у тому числі для державних та комунальних підприємств. Надвеликі невинуваті штрафні санкції дуже ускладнюють подальшу господарську діяльність суб'єкта господарювання.

Ураховуючи вищевикладене, з урахуванням засад законності, розумності, добросовісності, справедливості та пропорційності дотримання балансу інтересів сторін, колегія суддів погодилася з позицією відповідача щодо доцільності зменшення суми штрафних санкцій на 95%, що становить 117588,00 грн, в тому числі пеню 83148,00 грн та штраф у розмірі 34440,00 грн.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 13.07.2023 у справі № 922/524/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112209598>

Справа № 917/1354/22. ТОВ "Євросем" звернулось з позовом до ТОВ "Промінь-Лан" про стягнення 803649,05 грн, у тому числі: 237562,73 грн - основного боргу за договором поставки, 152685,62 грн - пені, 137245,69 грн - 30% річних, 276155,01 грн - штрафу.

Рішенням Господарського суду Полтавської області від 26.04.2023 позов задоволено частково, стягнуто з ТОВ "Промінь-Лан" на користь ТОВ "Євросем" 117630,74 грн основного боргу, 128439,87 грн пені, 118088,13 грн - 30% річних, 117630,74 грн штрафу, 9604,71 грн відшкодування витрат з оплати судового збору. В іншій частині у позові відмовлено.

Рішення місцевого господарського суду мотивоване тим, що матеріалами справи доведений факт виникнення у ТОВ "Промінь-Лан" обов'язку зі сплати отриманого товару відповідно до умов укладеного між сторонами договору. При цьому наданий відповідачем акт звірки взаємних розрахунків не є первинним бухгалтерським документом і не може бути самостійним доказом виникнення чи припинення прав та обов'язків, а курсова різниця та індексація платежів не були предметом звірки і нараховані позивачем відповідно до умов договору поставки. Тому суд першої інстанції, здійснивши власний перерахунок, дійшов висновку, що позовні вимоги про стягнення основного боргу у загальній сумі 117630,74 грн підтверджені матеріалами справи та підлягають задоволенню, в іншій частині вимоги про стягнення основного боргу є безпідставними. Водночас, оскільки відповідач не довів причинно-наслідковий зв'язок між наявними форс-мажорними обставинами, на які він посилається, та неможливістю виконання зобов'язань, визначених у договорі та специфікації № 1, то позивач правомірно нарахував санкції за несвоєчасне виконання ТОВ "Промінь-Лан" свого зобов'язання.

Суд першої інстанції після перевірки розрахунку встановив загальну суму пені 128439,87 грн, загальну суму 30% річних 118088,13 грн, загальну суму штрафу - 276155,01 грн. Разом з тим, оскільки нарахований ТОВ "Євросем" розмір штрафу значно перевищує суму боргу, то суд дійшов висновку про зменшення його до суми боргу, а отже стягнув 117630,74 грн штрафу, а також 128439,87 грн пені, 118088,13 грн 30% річних.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 07.11.2023 рішення місцевого господарського суду змінено. Викладено пункт 2 резолютивної частини рішення у такій редакції: "2. Стягнути з Товариства з обмеженою відповідальністю "Промінь-Лан" (39033, Полтавська область, Глобинський район, село Весела Долина,

ідентифікаційний код 03771608) на користь Товариства з обмеженою відповідальністю "Євросем" (03143, м. Київ, вул. Академіка Заболотного, буд. 154-Д, ідентифікаційний код 39007360) 237562,73 грн основного боргу, 76342,81 грн пені, 137245,69 грн - 30% річних, 138077,51 грн штрафу, 12054,74 грн витрат по сплаті судового збору за подання позовної заяви." В іншій частині рішення залишено без змін.

Суд апеляційної інстанції визнав обґрунтованим висновок місцевого господарського суду про те, що поставка товару без отримання повної попередньої оплати не є вчиненням конклюдентних дій, які призвели до фактичної зміни умов договору і у розумінні положень Цивільного кодексу України, зважаючи на фактичне отримання товару та тривале нездійснення оплати, не свідчать про відсутність обов'язку відповідача щодо здійснення оплати поставленого товару, у тому числі з урахуванням курсової індексації.

Вирішуючи питання щодо зменшення штрафних санкцій, суд першої інстанції дійшов висновку про зменшення штрафу до суми боргу, а саме до 117630,74 грн. Проте під час апеляційного перегляду даної справи було встановлено правові підстави для зміни оскаржуваного судового рішення в частині задоволених позовних вимог, у тому числі щодо суми основного боргу (та як наслідок похідних нарахувань), а тому суд апеляційної інстанції вважав за необхідне в даному випадку вирішити питання щодо зменшення розміру штрафних санкцій реалізуючи свої дискреційні повноваження.

При цьому, реалізуючи свої дискреційні повноваження, передбачені ст.ст. 551 ЦК України та 233 ГК України щодо права зменшення розміру належних до сплати штрафних санкцій, суд, враховуючи загальні засади цивільного законодавства, передбачені ст.3 ЦК України (справедливість, добросовісність, розумність) має забезпечити баланс інтересів сторін, та з дотриманням правил ст. 86 ГПК України визначати конкретні обставини справи (як-то: ступінь вини боржника, його дії щодо намагання належним чином виконати зобов'язання, ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, дії/бездіяльність кредитора тощо), які мають юридичне значення, і з огляду на мотиви про компенсаційний, а не каральний характер заходів відповідальності з урахуванням встановлених обстави справи не допускати фактичного звільнення від їх сплати без належних правових підстав (п. 88 постанови Верховного Суду від 02.03.2023 у справі № 905/1409/21).

У даній справі, вирішуючи питання зменшення штрафних санкцій, суд апеляційної інстанції виходив з того, що даний випадок є винятковим, виходячи з інтересів сторін, які заслуговують на увагу, а саме: 1) ступінь виконання зобов'язання боржником, факт оплати ціни товару (без урахування курсової різниці) за специфікацією від 10.11.2021 № 1 до звернення до суду; 2) значний розмір заявлених санкцій (при сумі заборгованості, яка фактично становить собою курсову різницю в сумі 237562,73 грн, загальна сума пені, відсотків річних і штрафу 566086,32 грн); 3) характер діяльності позивача та відповідача - виробника сільськогосподарської продукції, який в умовах війни забезпечує продовольчу безпеку держави; 4) майновий стан відповідача, у підтвердження якого надано фінансову звітність та докази існування фінансових зобов'язань у значному розмірі, що виникли внаслідок збройної агресії РФ для забезпечення фінансової діяльності підприємства; 5) відсутність доказів понесення позивачем чи іншими учасниками господарських відносин негативних наслідків (збитків) внаслідок порушення відповідачем договірних зобов'язань у спірних правовідносинах. При цьому, колегією суддів враховано, що у зв'язку з неналежним виконанням відповідачем умов договору позивачем нараховано 30% річних, що також компенсує можливі негативні наслідки для кредитора.

При цьому, хоча судом було відхилено посилання відповідача на форс-мажорні обставини з тих підстав, що одне лише передбачене законом віднесення введеного

воєнного стану до форс-мажорних обставин не свідчить про існування форс-мажору у конкретних правовідносинах сторін, де така обставина може стати форс-мажорною лише у випадку, якщо особа доведе, що конкретний обмежувальний захід, запроваджений в рамках воєнного стану унеможливує виконання конкретного договору. У той же час, за висновками суду стягнення з відповідача значних сум штрафних санкцій під час воєнного стану може призвести до негативних наслідків для нього, тоді як для позивача не матиме негативних наслідків зменшення розміру пені та штрафу, та нарахування у відповідності до умов договору 30% річних компенсує можливі негативні наслідки.

Беручи до уваги наведені обставини, враховуючи загальні засади цивільного законодавства, передбачені ст. 3 Цивільного кодексу України (справедливість, добросовісність, розумність) та дотримуючись принципу збалансованості інтересів сторін, суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що справедливим і розумним у контексті обставин даної справи буде зменшення розміру заявлених до стягнення штрафних санкцій (штрафу, пені) на 50% від сум, визначених позивачем та визнаних обґрунтованими судом апеляційної інстанції, а саме пені до 76342,81 грн, штрафу до 138077,51 грн.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 07.11.2023 у справі № 917/1354/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114921782>

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів постачання та розподілу природного газу

Рішенням Господарського суду Харківської області від 27.02.2023 у справі №922/2653/22 позов ТОВ «Газопостачальна компанія «Нафтогаз України» про стягнення з ТОВ «Фармація та медицина» заборгованості за договором постачання природного газу (рамковий) задоволено.

В основу рішення покладено висновки суду про те, що позивач поставив відповідачу природний газ на суму 700043,98 грн., оплату якого на умовах підписаного сторонами договору не було проведено відповідачем. Перевіривши розрахунок позивача по нарахуванню пені, інфляційних і 3% річних, суд першої інстанції визнав їх обґрунтованими, а вимоги по їх стягненню - такими, що підлягають задоволенню.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 30.05.2023 рішення місцевого господарського суду скасовано в частині стягнення ТОВ «Фармація та медицина» на користь ТОВ «ГК «Нафтогаз України» заборгованості в розмірі 100000,00 грн. та пені в розмірі 97328,78 грн. У цій частині прийнято нове рішення про відмову у задоволенні цієї частини позовних вимог. В іншій частині рішення залишено без змін.

Як встановлено судом апеляційної інстанції, відповідач посилався на наявність форс-мажорних обставин (введення в Україні воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України) та зазначав, що обставини форс-мажору за загальним правилом звільняють сторони від відповідальності за порушення зобов'язання, а саме від нарахування штрафів/пені за неналежне виконання зобов'язань.

Спростовуючи зазначені твердження відповідача, судова колегія виходила з того, що форс-мажорні обставини мають індивідуальний персоніфікований характер щодо конкретного договору та його сторін. Відтак, сертифікат видається заінтересованому суб'єкту господарювання на підставі його звернення. Іншого порядку засвідчення форс-мажорних обставин не визначено. Лист ТПП України №2024/02.0-7.1 від 28.02.2022, на який посилається безпосередньо відповідач, адресований всім, кого це стосується, носить загальний інформаційний характер, оскільки констатує факт без доведення причинно-наслідкового зв'язку у конкретному зобов'язанні.

Неможливість виконання договірних зобов'язань особа повинна підтверджувати документально в залежності від її дійсних обставин, що унеможлиблюють виконання на підставі вимог законодавства.

Отже, виходячи з норм чинного законодавства, підтвердженням існування форс-мажорних обставин є відповідний сертифікат ТПП України чи уповноваженої нею регіональної ТПП. Аналогічна правова позиція підтверджується сталою практикою Верховного Суду.

Крім того розділом 8 договору сторони узгодили положення про форс-мажор. Відповідно до п.8.2 договору про настання форс-мажорних обставин, термін їхньої дії та припинення сторона, для якої вони наступили, сповіщає іншу сторону протягом трьох днів з моменту настання таких обставин. Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про настання форс-мажорних обставин позбавляє сторону права посилатися на такі обставини. Тобто, сторони у договорі визначили порядок та строки повідомлення контрагента про настання форс-мажорних обставин. Доказів направлення відповідачем позивачу листа з повідомленням про настання форс-мажорних обставин у строк, передбачений у договорі, відповідачем не надано. На наявність обставин такого повідомлення відповідач за текстом апеляційної скарги не посилався.

За таких обставин судова колегія відхилила посилання відповідача на наявність підстав для звільнення від відповідальності за порушення умов договору у вигляді стягнення пені.

У свою чергу, нормами ст.233 ГК України та ч.3 ст.551 ЦК України передбачено право суду при прийнятті рішення на зменшення у виняткових випадках розміру неустойки (штрафу, пені), яка підлягає стягненню зі сторони, що порушила зобов'язання. Частиною 3 ст.551 ЦК України унормовано, що розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення. Відповідно до положень ст.233 ГК України, у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

Правовий аналіз названих статей свідчить, що вони не є імперативними та застосовуються за визначених умов на розсуд суду.

Вирішуючи питання про зменшення розміру пені, яка підлягає стягненню зі сторони, яка порушила зобов'язання, суд повинен з'ясувати наявність значного перевищення розміру неустойки перед розміром збитків, а також об'єктивно оцінити, чи є цей випадок винятковим, виходячи з інтересів сторін, які заслуговують на увагу, ступеня виконання зобов'язань, причини неналежного виконання або невиконання зобов'язання, незначності прострочення у виконанні зобов'язання, невідповідності розміру неустойки наслідкам порушення, негайного добровільного усунення винною стороною порушення та його наслідків. Отже, питання про зменшення розміру неустойки вирішується судом на підставі аналізу конкретної ситуації, тобто сукупності з'ясованих ним обставин, що свідчать про наявність підстав для вчинення зазначеної дії.

Судова колегія зазначила, що загальновідомою є обставина військової агресії Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».

Як зазначено у листі ТПП України №2024/02.0-7.1 від 28.02.2022, названі обставини є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Як вбачається з матеріалів справи, основним видом господарської діяльності і джерелом грошових надходжень відповідача є доходи від передачі в оренду власних нежитлових приміщень по вул. Благовіщенська, 25, м. Харків. Договір постачання природного газу був укладений з позивачем саме з метою забезпечення теплом названих приміщень. ТОВ «Клініка репродуктивної медицини імені академіка В.І. Грищенка» (орендар) здійснило переміщення клініки і працівників з міста Харкова до міста Львова, у зв'язку з чим договір оренди нежитлових приміщень призупинено, що негативно вплинуло на господарську діяльність відповідача. Отже, належне виконання зобов'язання по договору постачання природного газу виявилось неможливим внаслідок дії надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності.

Між тим, ані предмет, ані підстави позову, які за змістом ч.1 ст.14, ч.2 ст.76 ГПК України визначають межі судового дослідження, не містять обґрунтування наявності та розміру збитків у позивача, завданих допущеним з боку відповідача простроченням виконання грошових зобов'язань. На виконання приписів ст.74 названого Кодексу відповідних доказів щодо наявності та розміру збитків позивачем до суду надано не було.

Відтак, за відсутності належних доказів наявності збитків у позивача через прострочення виконання спірного грошового зобов'язання відповідачем, враховуючи наявність об'єктивних обставин, які не залежали від волі відповідача (введення воєнного стану в Україні) та які безпосередньо негативно вплинули на господарську діяльність відповідача і створили передумови порушення грошових зобов'язань, а також з огляду на пред'явлення позивачем до стягнення з відповідача поряд з інфляційними та 3% річних пені у розмірі, який складає більше третини розміру основної заборгованості (належної до стягнення з відповідача), судова колегія дійшла висновку про наявність підстав для зменшення належного до стягнення з відповідача розміру пені на 50%.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 30.05.2023 у справі № 922/2653/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111397786>

У справі № 922/2084/22 рішенням господарського суду Харківської області від 16.01.2023, залишеним без змін постановою Східного апеляційного господарського суду від 11.04.2023, відмовлено у задоволенні позовних вимог ТОВ «Донецькі енергетичні послуги» про стягнення з ТОВ "ФІНПРОМ. ІНВЕСТ" заборгованості за договором про постачання природного газу.

Суди виходили з того, що відповідно до п. 9.1 спірного договору сторони звільняються від відповідальності за часткове або повне невиконання обов'язків по даному договору, якщо це невиконання є наслідком форс - мажорних обставин. Згідно п. 9.2. договору під форс-мажорними обставинами розуміють обставини, які виникли після підписання договору в результаті непередбачених сторонами подій надзвичайного характеру, включаючи пожежі, землетруси, повені, оповзні, інші стихійні лиха, вибухи, війну або військові дії, а також рішення Уряду чи органів влади, які роблять неможливим виконання умов даного договору. Строк виконання зобов'язань відкладається відповідно до часу, протягом якого будуть діяти такі обставини. Достатнім доказом дії форс-мажорних обставин є документ, виданий Торгово-промисловою палатою України

відповідно до Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» (п. 9.3 договору).

Дослідивши надані відповідачем докази, зокрема, лист Торгово-промислової палати України №2024/02.0-7.1 від 28.02.2022, довідку від 10.06.2022, листи відповідача від 15.07.2022 та 28.10.2022 на ім'я голови Харківської обласної воєнної адміністрації, враховуючи загальновідомі обставини широкомасштабної військової агресії російської федерації проти України, а також перебування Харківської територіальної громади в епіцентрі вказаних подій з 24.02.2022, суди дійшли висновку, що вони у своїй сукупності підтверджують настання обставин, що передбачені п. 9.2. договору та є підставою для відкладання строку виконання зобов'язань відповідно до часу, протягом якого будуть діяти такі обставини.

Посилання відповідача на ст. 617 ЦК України для звільнення від відповідальності не стосується даних правовідносин, оскільки матеріально-правова вимога, яка становить предмет позову стосується лише стягнення основної заборгованості за укладеним договором. Крім того, відповідно до п. 9.4 договору у разі настання форс-мажорних обставин сторона, яка знаходиться під дією обставин, негайно, але не пізніше ніж протягом 3 (трьох) робочих днів, повідомляє іншу сторону про виникнення таких обставин. При цьому сторони докладають усіх зусиль щодо усунення обставин непереборної сили та їх наслідків. Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення іншої сторони про настання форс - мажорних обставин, тягне за собою втрату стороною права посилається на такі обставини як на підставу, що звільняє від відповідальності (п.9.5 договору). Тобто, неповідомлення або несвоєчасне повідомлення стороною про настання форс-мажорних обставин позбавляє її права посилається на них, як на підставу, що звільняє від відповідальності, а не від виконання зобов'язання.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 11.04.2023 у справі № 922/2084/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110277121>

Рішенням Господарського суду Харківської області від 22.08.2023 у справі № 922/2011/23 позовні вимоги Акціонерного товариства "Оператор газорозподільної системи "Харківгаз" про стягнення з ТОВ "Компанія "Бел-Гер" заборгованості за договором розподілу природного газу задоволено повністю.

Суд першої інстанції зазначив, що АТ "Харківгаз" у повному обсязі виконало свої зобов'язання щодо забезпечення можливості цілодобового доступу відповідача до газорозподільної системи та надання послуги з розподілу належних йому об'ємів (обсягів) природного газу. В свою чергу, відповідачем не надано доказів того, що під час військової агресії припинялось газопостачання на території м. Куп'янськ. Також, у матеріалах справи відсутній сертифікат, виданий Торгово-промисловою палатою України чи уповноваженими регіональними торгово-промисловими палатами, що засвідчує наявність форс-мажорних обставин, які впливають на виконання зобов'язань за спірним договором, тому є необґрунтованими посилання відповідача по настання форс-мажорних обставин.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 14.11.2023 рішення місцевого господарського суду скасовано. Прийнято нове рішення. В задоволенні позову відмовлено повністю.

Суд апеляційної інстанції виходив з того, що між обставинами непереборної сили та неможливістю належного виконання зобов'язання має бути причинно-наслідковий зв'язок. Тобто неможливість виконання зобов'язання має бути викликана саме обставиною непереборної сили, а не обставинами, ризик настання яких несе учасник правовідносин.

Відповідно до п. 10.1 договору сторони звільняються від відповідальності за часткове або повне невиконання зобов'язань за цим договором, якщо це невиконання є

наслідком непереборної сили (форс-мажорних обставин). Під форс-мажорними обставинами розуміють надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами цього договору. Строк виконання зобов'язань відкладається на строк дії форс-мажорних обставин (п. 10.2 договору). Сторони зобов'язані негайно повідомити про форс-мажорні обставини та протягом чотирнадцяти днів з дня їх виникнення надати підтвердні документи щодо їх настання відповідно до законодавства (п. 10.3 договору). Засвідчення форс-мажорних обставин здійснюється у встановленому законодавством порядку (п. 10.4 договору).

Колегія суддів врахувала, що даний спір виник під час таких загальновідомих обставин, як широкомасштабна воєнна агресія російської федерації на територію України. Зі змісту листа Торгово-промислової палати України №2024/02.0-7.1 від 28.02.2022, який є загальнодоступним, вбачається, що Торгово-промислова палата України на підставі ст. ст. 14, 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні», Статуту ТПП України, цим засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 Про введення воєнного стану в Україні. Враховуючи це, ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Водночас, суд зауважив, що лист ТПП України від 28.02.2022 не є сертифікатом у розумінні наведеного положення Закону, та не є документом, який був виданий за зверненням відповідного суб'єкта, для якого настали певні форс-мажорні обставини.

Форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру і при їх виникненні сторона, яка посилається на них, як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести наявність таких обставин не тільки самих по собі, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання господарського зобов'язання. В будь-якому разі сторона зобов'язання, яка його не виконує, повинна довести, що в кожному окремому випадку саме ці конкретні обставини мали непереборний характер саме для цієї конкретної особи при виконанні нею конкретних договірних зобов'язань. І кожен такий випадок має оцінюватись судом незалежно від наявності засвідчених компетентним органом обставин непереборної сили. Верховний Суд у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду у постанові від 19.08.2022 у справі №908/2287/17 зазначив, що сертифікат торгово-промислової палати, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися безапелюсним доказом про їх існування, а повинен критично оцінюватись судом з урахуванням встановлених обставин справи та у сукупності з іншими доказами (подібні правові висновки викладено у постановках Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 926/2343/16, від 16.07.2019 у справі № 917/1053/18 та від 25.11.2021 у справі № 905/55/21). Адже визнання сертифіката торгово-промислової палати безапелюсним та достатнім доказом про існування форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) без надання судом оцінки іншим доказам суперечить принципу змагальності сторін судового процесу. Отже, навіть у разі наявності сертифікату ТПП України про форс-мажор, суд оцінюватиме цей доказ у сукупності з іншими. Водночас, відсутність такого доказу не позбавляє сторону доводити наявність обставин непереборної сили будь-якими іншими належними та допустимими доказами.

Як свідчать матеріали справи, згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань місцезнаходженням ТОВ "Компанія "Бел-Гер" є: Харківська обл., місто Куп'янськ, вул. Садова, 50. Заявою-присланням до умов договору розподілу природного газу адресою об'єкта споживача (точки комерційного обліку) також є: місто Куп'янськ, вул. Садова, 50.

Відповідно до Переліку територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 25 квітня 2022 року, затвердженого наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 75 від 25.04.2022, Куп'янську міську територіальну громаду Куп'янського району Харківської області віднесено до таких територіальних громад. Згідно з Переліком територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затвердженим наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 309 від 22.12.2022, Куп'янська міська територіальна громада Куп'янського району Харківської області з 24.02.2022 по 09.09.2022 була визнана територією, тимчасово окупованою російською федерацією; в період з 09.09.2022 по 17.09.2022 - територією активних бойових дій; з 17.09.2022 - є територією можливих бойових дій.

Листи Куп'янської міської військової адміністрації №5 від 03.01.2023 та №172 від 23.01.2023 також підтверджують, що Куп'янська територіальна громада Харківської області знаходилась під окупацією з 27.02.2022 по 07.10.2022; під час окупації мобільний зв'язок був відсутній, банківські установи та поштові відділення у м. Куп'янську не працювали, на території громади відбуваються бойові дії, що спричиняє безпосередню погрозу для життя та здоров'я громадян, а також наслідком є систематичне відключення комунікацій: зв'язку, електропостачання, водопостачання, газопостачання. За вимогою військового командування заборонена публічна публікація наслідків ворожих обстрілів, а також фото та відео фіксація пошкоджень та руйнувань.

Враховуючи місце розташування підприємства відповідача, є очевидним, що воно опинилося з початку широкомасштабної військової агресії російської федерації на територію України в тимчасовій окупації, а після деокупації і по цей час знаходиться в зоні близькій до лінії фронту та проведення активних бойових дій. Загальновідомими також є факти майже щоденних обстрілів та бомбардування Куп'янського регіону. Вказані факти, на переконання суду, доводять обставини неможливості в таких умовах здійснення відповідачем господарської діяльності та виконання умов договору.

Тому, з огляду на очевидність, надзвичайність та невідворотність цих обставин, відповідач має право посилатися на них, як на форс-мажорні та як на правомірну підставу невиконання своїх обов'язків у договірних взаємовідносинах з позивачем.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 14.11.2023 у справі № 922/2011/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115058430>

Справа № 905/168/23. ПАТ по газопостачанню та газифікації "Донецькоблгаз" в особі Краматорського управління по газопостачанню та газифікації звернулося з позовною заявою до ТОВ "Краматорський металопрокатний завод" про стягнення заборгованості в розмірі 1482049,84 грн, з яких: 1148392,39 грн основний борг, 200161,18 грн пеня, 19251,47 грн 3% річних, 113704,80 грн інфляційні втрати.

Рішенням Господарського суду Донецької області від 15.06.2023, залишеним без змін постановою Східного апеляційного господарського суду від 16.01.2024, відмовлено у задоволенні позову.

Пославшись при наданні оцінки обставинам справи на положення чинного законодавства щодо засад цивільного законодавства, на яких має ґрунтуватися зобов'язання, суди зазначили про необхідність врахування тих обставин, що 24.02.2022 в

Україні введено воєнний стан Указом Президента України від 24.02.2022 №64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні", затвердженого Законом України "Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24.02.2022 №2102-IX, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, місто Краматорськ, де здійснював свою діяльність відповідач, віднесено до Переліку територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затвердженого наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25 квітня 2022 року №75 починаючи з 27 квітня 2022 року. Також, згідно з переліком територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України №309 від 22.12.2022 визначено з 24.02.2022 по 31.12.2022 територією можливих бойових дій, що підтверджується переліком.

Також, слід враховувати також те, що загальновідомим є той факт, що територія Донецької області з початку воєнної агресії та по теперішній час залишається територією особливо небезпечною та територією, яка зазнає значних руйнувань та наслідків незаконного вторгнення. До того ж, враховуючи стан суспільства в перші місяці озброєної агресії, коли виконання трудових, договірних обов'язків відійшло на інший план, головним стало збереження життя, евакуація та допомога в здійсненні відсічі агресора, й відповідач в таких умовах зробив все залежне від нього для забезпечення безпеки, зокрема, своїх працівників.

Надані документи та пояснення сторін підтверджують відсутність газопостачання, що в свою чергу виключає можливість надання послуги розподілу в частині безпосередньо переміщення належного споживачу (його постачальнику) природного газу газорозподільною системою з метою його фізичної доставки до межі балансової належності об'єкта споживача. При цьому відповідно до вимог кодексу газорозподільних систем, споживач зобов'язаний здійснити повну оплату послуг розподілу, отримуючи тільки послугу з забезпечення цілодобового доступу до газорозподільної системи необхідність в якій відпала за відсутності переміщення природного газу завдяки такому доступу, що в свою чергу в умовах воєнного стану, який призвів до зупинення виробничої діяльності підприємством, не відповідає критеріям розумності, справедливості та добросовісності.

Приймаючи до уваги особливий статус позивача як суб'єкта ринку природного газу, наділеного повноваженнями, які дають йому можливість бути обізнаним про фактичне споживання своїх послуг, про факти та обсяги санкціонованого або несанкціонованого споживання природного газу, суди врахували, що в умовах активної фази війни та, по суті, пасивної поведінки позивача за договором розподілу природного газу, прийняте на користь позивача рішення не буде відповідати принципам справедливості, добросовісності та розумності.

У зв'язку з цим суди зауважили, що у відповідності до ст. 16 ЦК України суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої - п'ятої ст. 13 цього Кодексу. Згідно з вказаною статтею при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, не допускати зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

У відповідності до рішення Конституційного Суду № 2-р(П)/2021 від 28.04.2021, оцінюючи частину третю ст. 13 та частину третю ст. 16 Кодексу на відповідність приписам частини другої ст. 58 Основного Закону України, Суд констатував, що ці приписи Кодексу не визначають дій особи як правопорушення за цивільним правом або як іншу умову для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності. Оспорювані

приписи Кодексу встановлюють для учасників цивільних відносин заборону порушувати межі здійснення цивільних прав, а також дають суду можливість відмовити в захисті цивільного права в разі порушення особою вимог частин другої - п'ятої статті 13 Кодексу. Тобто ці приписи Кодексу містять вказівку на юридичні наслідки дій особи, що їх не може бути кваліфіковано як умови, підстави або міри цивільно-правової відповідальності. У свою чергу моральні засади суспільства у цивільному праві віддзеркалюють ту систему усталених поглядів, яка склалася у свідомості людей на основі їхніх уявлень про добро, людяність, гідність, совість, справедливість.

Керуючись цими фундаментальними нормами - принципами, суди зазначили, що в умовах воєнних дій в зоні знаходження відповідача, повної обізнаності позивача з фактом невикористання відповідачем природного газу та, як наслідок, не споживання послуг позивача, не є справедливим задоволення вимог останнього лише на підставі підзаконних норм, які фактично заформалізовані та мають сенс для договірної дисципліни сторін у мирний час.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 16.01.2024 у справі № 905/168/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116567882>

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів про закупівлю

Справа № 922/1300/22. ТОВ "Торгово-Виробнича Група Український папір" звернулось з позовом про стягнення з КП "Харківський метрополітен" суми боргу за договором про закупівлю.

Рішенням Господарського суду Харківської області від 08.11.2022 закрито провадження у справі в частині стягнення суми основного боргу у розмірі 295218,00 грн. В решті позову відмовлено.

Рішення суду обґрунтовано тим, що у п.2.7 спірного договору сторони погодили, що у разі фінансових труднощів можлива затримка оплати за отриманий товар, пеня при цьому не нараховується. Сторонами не надано доказів зміни даної умови договору. За результатами аналізу всіх наявних у справі доказів в їх сукупності, суд визнав надані відповідачем докази на підтвердження існування на підприємстві відповідача фінансових труднощів більш вірогідними, тоді як позивач не подав доказів на спростування вірогідності доказів наданих відповідачем та не подав доказів, які б суд міг визнати більш вірогідними ніж ті, що наявні у матеріалах справи. За таких обставин, суд дійшов висновку про відмову у задоволенні позовних вимог про стягнення з відповідача пені у розмірі 21276,28 грн, інфляційних втрат у розмірі 29226,58 грн та 3% річних у розмірі 3877,16 грн.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 16.02.2023 рішення місцевого господарського суду в частині відмови у стягненні 1541,16 грн пені, 29226,58 грн інфляційних втрат, 3877,16 грн 3% річних скасовано. Прийнято в цій частині нове рішення про задоволення позовних вимог. В частині стягнення 19735,12 грн пені у задоволенні позову відмовлено.

Суд апеляційної інстанції зазначив, що відповідач, заперечуючи проти стягнення 3% річних, інфляційних та пені послався на висновок Торгово-промислової палати України, викладений у листі від 28.02.2022 №2024/02.0-7.1, відповідно до якого Торгово-промислова палата України засвідчила, що військова агресія російської федерації проти України є форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили).

Статтею 617 ЦК України встановлено підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, а саме: особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Відповідно до ст. 218 Господарського кодексу

України непереборною силою є надзвичайні і невідворотні обставини, за умов настання яких виконання договірних зобов'язань є неможливим. При цьому слід зазначити, що ст. 617 ЦК України встановлено загальні підстави звільнення особи від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок дії непереборної сили, у той час як норми ст. 625 ЦК України, яка визначає відповідальність за порушення саме грошового зобов'язання незалежно від наявності чи відсутності вини боржника, є спеціальними, конкретизуючими і не передбачають жодних підстав звільнення від відповідальності за неможливість виконання грошового зобов'язання (частина перша ст. 625 ЦК України).

Отже, порушення відповідачем умов договору щодо оплати вартості товару є підставою для нарахування визначених ст.625 ЦК України платежів, а наявність обставин непереборної сили за договором не звільняє відповідача від встановленого законом обов'язку відшкодувати матеріальні втрати кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та не позбавляє кредитора права на отримання компенсації від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами. Дана правова позиція викладена у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 липня 2018 року у справі № 905/1722/17.

Таким чином, колегія суддів зазначила, що форс-мажор, як причина прострочення оплати, не звільняє порушника від відповідальності передбаченої ст.625 ЦК України, бо це компенсація, а не неустойка.

Відмовляючи в позові в частині стягнення 19735,12 грн пені, колегія суддів виходила з наступного.

Матеріали справи свідчать, що кінцевий строк здійснення оплати за накладною є 25.03.2022. Пунктом 2.7 договору узгоджено, що у разі фінансових труднощів можлива затримка оплати за отриманий товар. Пеня при цьому не нараховується.

Згідно із Законом України «Про міський електричний транспорт» метрополітен є міським електричним транспортом. Відповідно до п.1.2. Статуту Комунального підприємства «Харківський метрополітен» метрополітен є комунальним унітарним підприємством. Власником майна підприємства є територіальна громада м. Харкова в особі Харківської міської ради.

Згідно з п.1.4. Статуту підприємство працює на принципах: госпрозрахунку; компенсації втрат доходів за пільговий проїзд в міськелектротранспорті із відповідного бюджету та інших доходів; часткового фінансування із бюджету за окремим рішенням. Майно підприємства є комунальною власністю територіальної громади міста Харкова та належить підприємству на праві господарського відання на підставі укладеного договору з Управлінням комунального майна та приватизації Департаменту економіки та комунального майна Харківської міської ради (п. 5.2. Статуту). За змістом п. 6.1.Статуту підприємство самостійно розпоряджається чистим прибутком, що залишився в його розпорядженні після сплати податків у бюджет, відповідно до чинного законодавства.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" №64/2022 від 24.02.2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 №2102-ІХ, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 частини першої ст. 106 Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану" в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, який на підставі указів Президента України від 14.03.2022 № 133/2022, від 18.04.2022 № 259/2022 і від 17.05.2022 № 341/2022, від 12.08.2022 № 573/2022, від 16.11.2022 № 757/2022 "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні", є продовженим по даний час.

Харківська територіальна міська громада включена до Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в

тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затвердженого наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 №75.

Згідно з наказом Департаменту інфраструктури Виконавчого комітету Харківської міської ради від 24.02.2022 №30/1 «Про закриття регулярних перевезень КП Харківський метрополітен» з 24.02.2022 припинено регулярні перевезення лініями метрополітену до особового розпорядження. Роботу КП Харківський метрополітен на період з 24.02.2022 по 23.05.2022 було повністю зупинено.

Відповідно до пп. 9 п.2 Переліку об'єктів, що належать суб'єктам господарювання, проектування яких здійснюється з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту, затверджених Постановою Кабінету міністрів України від 09.01.2014 № 6 споруди метрополітену є об'єктами подвійного призначення, тобто використовуються в особливий період для тимчасового захисту людей, майна тощо. З 24.02.2022 по 23.05.2022 метрополітен, як об'єкт цивільного захисту, використовувався виключно для укриття населення від уражень під час збройної агресії РФ та функціонував відповідно до Кодексу цивільного захисту та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» для забезпечення умов здійснення органами державної влади, військового командування, органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень.

На виконання наказу Департаменту інфраструктури Харківської міської ради від 19.05.2022 №37 «Про поновлення регулярних перевезень КП «Харківський метрополітен» та п. 5 рішення Виконавчого комітету Харківської міської ради від 08.06.2022 №163 «Про деякі питання оплати житлово-комунальних послуг та транспортних послуг в умовах воєнного стану» КП «Харківський метрополітен» з 24.05.2022 відновило перевезення пасажирів лініями Харківського метрополітену на безоплатній основі до відповідного розпорядження міського голови.

Також, п.8 рішення Виконавчого комітету Харківської міської ради від 08.06.2022 №163 доручено Департаменту економіки та комунального майна Харківської міської ради на підставі аналізу фінансово-господарської діяльності комунальних підприємств Харківської міської ради підготувати пропозиції щодо надання вказаним комунальним підприємствам, у тому числі і КП «Харківський метрополітен» фінансової підтримки в розмірі затрат підприємств на надання відповідних послуг, зазначених у цьому рішенні, з метою забезпечення своєчасної виплати заробітної плати працівникам та здійснення витрат, необхідних для забезпечення господарської діяльності комунальних підприємств.

Наведені обставини є загальновідомими та свідчать про повну втрату відповідачем доходу від провадження господарської діяльності.

Враховуючи те, що кінцевим строком оплати за видатковою накладною №КК-02102719 від 13.12.2021 є 25.03.2022, тобто період, коли в Україні вже велися бойові дії, робота КП «Харківський метрополітен» у період з 24.02.2022 по 23.05.2022 була повністю зупинена, а з 24.05.2022 КП Харківський метрополітен здійснює перевезення пасажирів на безоплатній основі, суд апеляційної інстанції вважає, що зважаючи на умови п.2.7 договору, позивачем неправомірно нараховано пеню за вказаною видатковою накладною, в зв'язку з чим у задоволенні позову в частині стягнення пені у розмірі 19735,12 слід відмовити.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 16.02.2023 у справі № 922/1300/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109127719>

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів про надання послуг

У справі № 922/1233/23 САРС "ЛКВО" АТ "Укргазвидобування" звернулося з позовом до КП "Санепідсервіс", в якому просило стягнути з відповідача на свою користь штрафні санкції у розмірі 13855,11грн, з яких: 3965,20 грн пені за

прострочення надання послуг; 1508,43 грн штрафу за прострочення надання послуг понад 30 днів; 2676,00 грн штрафу за порушення строків надання документів за результатами надання послуг; 4309,80 грн штрафу за порушення виконавцем вимог щодо порядку, строків повідомлення замовника про настання обставин непереборної сили і надання відповідних доказів їх настання; 1395,68 грн пені за прострочення виконання грошових вимог в претензії позивача; зобов'язати відповідача виконати обов'язок в натурі шляхом надання послуг по договору у повному обсязі в сумі 21549,00 грн та надати позивачу документи за результатами їх надання.

В обґрунтування позовних вимог позивач посилався на неналежне виконання відповідачем своїх зобов'язань за договором про надання послуг в частині повного та своєчасного надання послуг за цим договором.

Рішенням Господарського суду Харківської області від 08.08.2023 позов задоволено.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 06.11.2023 рішення місцевого господарського суду в частині задоволення позовних вимог про стягнення пені в загальній сумі 5705,48 грн, та вимог про зобов'язання КП "Санепідсервіс" виконати обов'язок в натурі шляхом надання послуг АТ "Укргазвидобування" в особі філії Спеціалізована аварійно-рятувальна (газорятувальна) служба "ЛІКВО" Акціонерного товариства "Укргазвидобування" по договору у повному обсязі у сумі 21549,00 грн та надати документи за результатами їх надання скасовано, ухвалено в цій частині нове судове рішення, яким відмовлено у задоволенні позовних вимог. В решті рішення залишено без змін.

Дослідивши наявні в матеріалах справи докази, суд апеляційної інстанції дійшов висновку про можливість зменшення розміру штрафних санкцій, а саме у розмірі нарахованого штрафу за порушення виконавцем вимог щодо порядку, строків повідомлення замовника про настання обставин непереборної сили і надання відповідних доказів їх настання в сумі 4309,80 грн та пені за прострочення виконання грошових вимог в претензії позивача в сумі 1395,68 грн, зважаючи на наступні обставини.

Відповідно до Указу Президента України №64/2022 "Про введення воєнного стану" від 24.02.2022 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану" в Україні із 05:30 24.02.2022 введено воєнний стан строком на 30 діб, який надалі був продовжений. Військова агресія РФ проти України зумовила наявність швидкого погіршення стану економіки України та прискорення інфляційних процесів, що в тому числі негативно вплинуло на майновий стан відповідача.

Надання КП "Санепідсервіс" передбачених договором послуг мало відбутись після початку повномасштабного вторгнення 24.02.2022 рф на територію України; при цьому, на підставі наказу відповідача від 24.02.2022 №24 було призупинено роботу комунального підприємства до припинення воєнного стану на території України, що, вочевидь, мало наслідком утруднення залучення кваліфікованих працівників підприємства відповідача та виконання зобов'язань у встановлений договором строк.

Відповідач є комунальним підприємством, заснованим Департаментом охорони здоров'я Харківської міської ради, що надає послуги з проведення лабораторних досліджень у сфері забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення, тобто виконує соціально-важливу функцію, незважаючи на початок збройної агресії РФ проти України та постійні обстріли м. Харкова.

Факт збройної агресії проти України, пов'язані з воєнним станом обмеження та систематичні обстріли інфраструктури міста Харкова об'єктивним чином вплинули на фінансову спроможність та порушили господарську діяльність відповідача, яку останній

здійснює у тому числі для вирішення соціально-важливих питань населення та відновлення нормального життя людей в найбільш постраждалих від військової агресії районах України. Ані предмет, ані підстави позову не містять жодного обґрунтування наявності та розміру збитків у позивача через прострочення надання відповідачем послуг за договором.

Суд врахував, що відповідач не відмовлявся від виконання договірних відносин з позивачем, а лише просив не застосовувати до нього штрафні санкції, посилаючись на порушення нормальної господарської діяльності (відновлення діяльності комунального підприємства з травня 2022 року, відсутність працівників тощо) через військову агресію проти України та проведення бойових дій у м. Харкові, що є загальновідомими обставинами. Приймаючи до уваги, що до відповідача за несвоєчасне надання послуг застосовано 5 різних видів штрафних санкцій, враховуючи очевидну неспівмірність заявлених до стягнення сум пені в загальному розмірі 13855,11 грн, що дорівнює близько 65% від грошового вираження розміру ненаданих послуг за договором (21549,00 грн), що має ознаки джерела отримання кредитором невинуватих додаткових прибутків та перетворюється у несправедливо непомірний тягар для боржника.

На переконання судової колегії, наявність у кредитора можливості стягувати із боржника надмірні грошові суми спотворює її дійсне правове призначення, оскільки із засобу розумного стимулювання боржника виконувати основне грошове зобов'язання, право кредитора щодо стягнення заявлених сум перетворюється на несправедливо непомірний тягар для боржника та джерело отримання невинуватих додаткових прибутків кредитором. Цей висновок узгоджується з положеннями Резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Керівні принципи для захисту інтересів споживачів" від 09.04.1985 №39/248, а також міститься у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 11.07.2013 №7-рп/2013.

З огляду на викладені обставини справи та приймаючи до уваги особливості місцезнаходження підприємства КП "Санепідсервіс" та вид господарської діяльності, яка у цей час має важливе значення для забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення, колегія суддів вважала можливим використати своє дискреційне право шляхом зменшення розміру заявлених до стягнення штрафних санкцій, а саме у розмірі нарахованого штрафу за порушення виконавцем вимог щодо порядку, строків повідомлення замовника про настання обставин непереборної сили і надання відповідних доказів їх настання в сумі 4309,80 грн та пені за прострочення виконання грошових вимог в претензії позивача в сумі 1395,68 грн.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 06.11.2023 у справі № 922/1233/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115001862>

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів купівлі-продажу

Справа № 922/2165/23. ТОВ "Овіс Трейд" звернулось з позовом до Державного підприємства "Дослідне господарство "Гонтарівка" Інституту тваринництва Національної академії аграрних наук України", в якому просило стягнути з відповідача суму боргу за договором купівлі-продажу товарів у розмірі 230070,00 грн; 115294,80 грн пені, 18763,40 грн штрафу, 36588,60 грн інфляційних втрат та 6453,00 грн 3% річних.

Позов обґрунтований неналежним виконанням відповідачем своїх зобов'язань за вказаним договором щодо повної та своєчасної оплати поставленого товару.

Рішенням господарського суду Харківської області від 22.08.2023 позов задоволено.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 05.12.2023 рішення місцевого господарського суду скасовано в частині задоволення позовних вимог про стягнення пені у розмірі 110381,86 грн, штрафу у розмірі 18763,40 грн та в цій частині прийнято нове рішення, яким в задоволенні позову відмовлено. В іншій частині рішення залишено без змін.

Судом апеляційної інстанції встановлено, що в обґрунтування наявності форс-мажорних обставин відповідач посилався на повномасштабне вторгнення РФ, яке унеможливило виконання зобов'язань, оскільки здійснення господарської діяльності для відповідача з 24.02.2022 є неможливим внаслідок дії форс-мажорних обставин, а саме військової агресії РФ та її наслідків у вигляді замінованих сільськогосподарських угідь, а також постійних ракетних (і не тільки) обстрілів як території Харківської області в цілому, так і території Старосалтівської селищної громади Чугуївського (колишнього Вовчанського) району. Так, відповідач зазначав, що Указом президента України від 24.02.2022 №64/2022 введено військовий стан в Україні, який неодноразово було продовжено. При цьому необхідно зазначити, що населений пункт, де розташоване підприємство ДП "ДГ "Гонтарівка" Інституту тваринництва Національної академії аграрних наук України" - с. Гонтарівка, було окуповане військами РФ в перші години 24.02.2022, оскільки територіально розташоване поблизу державного кордону. В подальшому, село було звільнено ЗСУ 12 вересня 2022 року. Наразі, територія с. Гонтарівка (яка входить до Старосалтівської селищної територіальної громади) з 12.09.2022 включена Наказом Мінінтеграції від 20.02.2023 № 56 до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією.

З моменту деокупації і станом на сьогоднішній день на звільнених територіях відбуваються заходи з гуманітарного розмінування територій. Так, відповідно до відомостей, що розміщені на офіційному сайті Головного управління ДСНС у Харківській області 01.08.2023 піротехнічними розрахунками ДСНС проведено обстеження біля 6,4 га території, з них 7100 кв.м. за допомогою машин механізованого розмінування, а також 8,8 км ліній електропередач, 150 м газопроводів у Харківському, Ізюмському, Куп'янському, Богодухівському та Чугуївському районах області. Саперами виявлено та знешкоджено 59 одиниць ворожих мін, вибухівок та боєприпасів. До робіт залучався 32 піротехнічні розрахунки ДСНС у складі 161 сапера та 67 одиниць техніки.

На думку колегії суддів, окупація тієї території, на якій перебувало підприємство, є загальновідомим фактом, що в розумінні приписів ст. 75 ГПК України не потребує доведення.

Відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань на 13.08.2023 основним видом діяльності відповідача є 01.11 Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур. Таким чином, здійснення господарської діяльності для відповідача з 24.02.2022 є неможливим внаслідок дії форс-мажорних обставин, а саме військової агресії РФ та її наслідків у вигляді замінованих сільськогосподарських угідь, а також постійних ракетних (і не тільки) обстрілів як території Харківської області в цілому, так і території Старосалтівської селищної громади Чугуївського (колишнього Вовчанського) району.

Як вбачається з умов договору, сторона, до якої наступили обставини непереборної сили, зобов'язана письмово протягом 5 робочих днів з моменту настання цих обставин повідомити іншу сторону про це, вказати орієнтовний термін (строк) дії обставин непереборної сили, а також вжити заходів для зменшення заподіяння збитків другій стороні. Однак про те, що сторона позбавляється права посилатися на форс-мажорні обставини через неповідомлення, має бути прямо зазначено в договорі (подібний за змістом правовий висновок міститься у п.5.63 постанови Верховного Суду від 22.06.2022 у справі №904/5328/21).

Такого застереження даний договір не має, тобто обставина неповідомлення не позбавляє відповідача права посилається на форс-мажорні обставини і застосовувати наслідки їх наявності. Однак, враховуючи факт окупації території, на якій знаходиться підприємство відповідача і нефункціональність установ українського поштового зв'язку у на окупованих територіях, колегія суддів доходить до висновку про неможливість повідомлення позивача про настання форс-мажорних обставин.

З урахуванням наведеного, колегія суддів дійшла висновку про відсутність підстав для стягнення пені у розмірі 110381,86 грн, нарахованої з 24.02.2022 та штрафу у розмірі 18 763,40 грн, нарахованого в порядку п. 5.3. спірного договору, з підстав наявності форс-мажорних обставин.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 05.12.2023 у справі № 922/2165/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115685817>

Справа № 917/401/23. Управління міського майна Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області звернулося з позовом до Пепеляєвої Г.Р., в якому просило розірвати договір купівлі-продажу об'єкта приватизації шляхом продажу на електронному аукціоні нежитлового приміщення, укладений 04.02.2022 між Управлінням міського майна Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області та Пепеляєвою Г.Р.; стягнути з відповідача 163413,00 грн, з яких: неустойка в розмірі 15672,00 грн, пеня в розмірі 99358,05 грн, інфляційні втрати в сумі 48382,95 грн, за неналежне виконання відповідачем умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації шляхом продажу на електронному аукціоні.

Рішенням Господарського суду Полтавської області від 27.07.2023 позов задоволено повністю.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 02.11.2023 рішення місцевого господарського суду скасовано в частині стягнення з Пепеляєвої Г.Р. на користь Управління міського майна Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області пені в розмірі 99358,05 грн. В задоволенні позовних вимог в цій частині відмовлено. В іншій частині рішення залишено без змін.

Суд апеляційної інстанції дійшов висновку про доцільність зменшення розміру штрафних санкцій в даному випадку. Дослідивши наявні в матеріалах справи документи, колегія суддів зазначила про можливість зменшення розміру штрафних санкцій, зважаючи на наступні обставини:

- відповідно до Указу Президента України № 64/2022 "Про введення воєнного стану" від 24.02.2022 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 частини першої ст. 106 Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану" в Україні із 05:30 24.02.2022 введено воєнний стан строком на 30 діб, який надалі був продовжений;

- військова агресія Російської Федерації проти України зумовила наявність швидкого погіршення стану економіки України та прискорення інфляційних процесів, що в тому числі негативно вплинуло на майновий стан відповідача;

- як стверджував відповідач, він з початку широкомасштабного вторгнення змінив своє місцезнаходження та переїхав на постійне мешкання до Італії, де продовжує перебувати дотепер;

- ані предмет, ані підстави позову не містять жодного обґрунтування наявності та розміру збитків у позивача через прострочення виконання відповідачем грошового зобов'язання зі сплати вартості Об'єкта приватизації;

- позивачем під час звернення до суду із даним позовом було заявлено до стягнення штрафні санкції, які складаються з пені в розмірі 99358,05 грн. та неустойки у розмірі 15672,00 грн.

На переконання судової колегії, наявність у кредитора можливості стягувати із боржника надмірні грошові суми спотворює її дійсне правове призначення, оскільки із засобу розумного стимулювання боржника виконувати основне грошове зобов'язання, право кредитора щодо стягнення заявлених сум перетворюється на несправедливо непомірний тягар для боржника та джерело отримання невинуватих додаткових прибутків кредитором. Цей висновок узгоджується з положеннями Резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Керівні принципи для захисту інтересів споживачів" від 09.04.1985 №39/248, а також міститься у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 11.07.2013 №7-рп/2013.

Таким чином, суд дійшов висновку про можливість використання свого дискреційного права шляхом зменшення розміру заявлених до стягнення штрафних санкцій, у зв'язку із чим з відповідача на користь позивача підлягає стягненню лише неустойка у розмірі 15672,00 грн.

Постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2024 підтримано правову позицію суду апеляційної інстанції.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 02.11.2023 у справі № 917/401/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114894062>

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 04.04.2024 у справі № 917/401/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118220804>

Справи зі спорів, що виникають при виконанні договорів фінансового лізингу

Рішенням Господарського суду Донецької області від 31.05.2023 у справі № 905/908/22 позовні вимоги про стягнення боргу за договором фінансового лізингу задоволено частково.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 03.10.2023 рішення місцевого господарського суду скасовано в частині задоволення позовних вимог про стягнення пені у розмірі 31248,75 грн, штрафу у розмірі 5142,30 грн та в цій частині прийнято нове рішення, яким в задоволенні позову відмовлено.

Суд апеляційної інстанції виходив з того, що в обґрунтування наявності форс-мажорних обставин відповідач-1 посилався на повномасштабне вторгнення російської федерації, яке унеможливило виконання зобов'язань, оскільки ТОВ «Зав-Агро» зазнала катастрофічних матеріальних збитків. Розташування головної територіальної бази підприємства: с. Калініно Волноваського району, юридична адреса: с. Єлизаветівка Мар'їнського району. З перших днів повномасштабного вторгнення армії російської федерації та бандитських угруповань ніким не визнаної ДНР найжорстокіші та найзапекліші бої велись на цих двох напрямках. Волноваський район перший зазнав нищівних руйнувань та попав під окупацію ворогом. Вивезти техніку та комплектуюче обладнання, що є фундаментом економічної основи та заробітку ТОВ «Зав-Агро» не було можливості. Задля збереження життя, після окупації цієї території України, робочий колектив, а також керівництво евакуювалось до підконтрольної території України, а дехто взагалі за її межі, лишивши зруйноване майно, домівки та звичний спосіб життя. Отримати будь-яку інформацію щодо цілісності підприємства та його майна не виявляється можливим.

Так, відповідач-1 зазначив, що всі матеріальні цінності, офісна техніка, бухгалтерська документація та документація були знищені унаслідок військової агресії країною агресором, у зв'язку з чим у ТОВ «Зав-Агро» були відсутні навіть реквізити, на

які необхідно було сплачувати лізингові платежі. Крім того, директор ТОВ «Зав-Агро» звернувся до Кам'янець-Подільського РУП ГУ НП в Хмельницькій області із заявою про вивчення злочину невідомими особами із числа представників підрозділів збройних сил та інших силових відомств російської федерації, в порушення вимог ст.53 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, що умисно посягаючи на територіальну цілісність та недоторканість України, із застосуванням зброї, здійснили збройний напад на об'єкти інфраструктури та шляхом артилерійського обстрілу умисно пошкодили майно, що знаходиться у власності ТОВ «Зав-Агро» та в подальшому незаконно заволоділи об'єктами сільськогосподарського призначення, що також належить ТОВ «Вав-Агро». За вищевикладеними обставинами відкрито кримінальне провадження, про що внесені відомості до єдиного реєстру досудових розслідувань.

Таким чином, відповідач позбавлений можливості користуватись своїм майном та здійснювати свою господарську діяльність у повній мірі, що є наслідком військової агресії Російської Федерації на територію України. На думку колегії суддів, окупація тієї території, на якій перебувало підприємство, є загальновідомим фактом, що в розумінні норм процесуального законодавства не потребує доведення.

Як вбачається з умов договору, відповідач мав повідомити позивача про виникнення форс-мажорних обставин протягом 10 діб днів з дня їх виникнення та надати підтверджуючі документи про їх настання, що своєчасно здійснено не було. Однак про те, що сторона позбавляється права посилається на форс-мажорні обставини через несвоєчасне повідомлення, має бути прямо зазначено в договорі (подібний за змістом правовий висновок міститься у п.5.63 постанови Верховного Суду від 22.06.2022 у справі №904/5328/21). Такого застереження даний договір не має, тобто обставина несвоєчасного повідомлення не позбавляє відповідача права посилається на форс-мажорні обставини і застосовувати наслідки їх наявності.

ТОВ "Зав-Агро" зазначало, що повідомляло позивача про неможливість виконання зобов'язання у зв'язку з настанням обставин непереборної сили листом від 23.03.2022, направленим на електронну адресу позивача, паперову копію такого доказу подано відповідачем-1 разом з запереченнями на відповідь на відзив.

Ураховуючи вимоги процесуального законодавства та здійснивши аналіз положень законодавства, зокрема, ст.ст. 73, 77, 91, 96 ГПК України, колегія суддів дійшла висновку, що учасник справи на обґрунтування своїх вимог і заперечень має право подати суду електронний доказ в таких формах: 1) оригінал; 2) електронна копія, засвідчена електронним цифровим підписом; 3) паперова копія, посвідчена в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом, однак є однією з форм, у якій учасник справи має право подати електронний доказ (частина третя ст. 96 ГПК України), який, в свою чергу, є засобом встановлення даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (п. 1 частини другої ст. 73 ГПК України). Таким чином, подання електронного доказу в паперовій копії саме по собі не робить такий доказ недопустимим. Суд може не взяти до уваги копію (паперову копію) електронного доказу, у випадку, якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу. Така правова позиція викладена Верховним Судом у постанові від 29.01.2021 у справі №922/51/20.

З урахуванням наведеного, колегія суддів дійшла висновку про відсутність підстав для стягнення пені та штрафу з підстав наявності форс-мажорних обставин.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 03.10.2023 у справі № 905/908/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113981553>

Справи із земельних спорів

Рішенням Господарського суду Харківської області від 20.12.2022 у справі № 922/1317/22 у задоволенні позову про розірвання договору оренди землі та зобов'язання повернути земельну ділянку відмовлено повністю.

Рішення аргументоване посиланням на положення ст.ст. 261, 525, 526, 629, 651, 792 ЦК України, ст.ст. 96, 141, 143 ЗК України, ст. 193 ГК України, ст.ст. 13, 15, 31, 32, 34 Закону України «Про оренду землі», ст.ст. 73-76, 86 ГПК України, застосовуючи які місцевий господарський суд дійшов висновку про необґрунтованість позовних вимог.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 14.03.2023 рішення місцевого господарського суду залишено без змін з інших мотивів, а саме: хоча сторонами не спростовано та судом встановлено як факт порушення Орендарем строків будівництва, визначених п.п. 7, 8 договору оренди від 21.04.2006, так і обставину того, що будівництво Фірмою культурно-ділового центру на орендованій земельній ділянці та здача його в експлуатацію в установлений строк дійсно могли мати для позивача певний суспільний інтерес і бути одним із бажаних результатів, на який орган місцевого самоврядування розраховував під час укладення вказаного договору, однак, враховуючи позицію Міськради щодо недоцільності розірвання договору під час широкомасштабної воєнної агресії російської федерації на території України та перебування міста Харкова під постійними ворожими обстрілами з 24.02.2022, в зв'язку з чим наразі розірвання договору оренди землі неминуче призведе до втрати певної частини доходу бюджету місцевої територіальної громади, а також зважаючи на пріоритетність суспільного інтересу Орендодавця в збереженні орендних відносин між сторонами з метою отримання, починаючи з 01.01.2018, підвищеного розміру орендної плати, визначеного додатковою угодою від 29.12.2016, яка (орендна плата) є важливим джерелом наповнення місцевого бюджету під час воєнного стану.

За таких обставин апеляційний суд, враховуючи критерій "пропорційності", який відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 передбачає необхідність дотримання справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання, дійшов висновку про недоведеність Прокурором істотності допущеного відповідачем порушення умов договору оренди від 21.04.2006 як підстави його розірвання згідно з частиною 2 ст. 651 ЦК України.

Постановою Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 30.05.2023 рішення Господарського суду Харківської області та постанову Східного апеляційного господарського суду залишено без змін.

Верховний Суд зазначив, що під час вирішення спору апеляційний суд цілком правомірно виходив з тих встановлених обставин, що, незважаючи на неповне виконання ПФ "Злагода" умов договору оренди від 21.04.2006, зокрема в частині здачі культурно-ділового центру в експлуатацію в термін до 31.12.2018, визначений додатковою угодою від 29.12.2016, що дійсно могло мати для позивача певний суспільний інтерес і бути одним із бажаних результатів, на який орган місцевого самоврядування початково розраховував під час укладення вказаного договору, однак, Міськрада (Орендодавець) висловила чітку позицію щодо недоцільності розірвання договору під час широкомасштабної воєнної агресії російської федерації на території України та перебування міста Харкова під постійними ворожими обстрілами, починаючи з 24.02.2022, в зв'язку з тим, що наразі розірвання договору оренди землі неминуче призведе до втрати певної частини доходу бюджету місцевої територіальної громади, а також зважаючи на пріоритетність суспільного інтересу Орендодавця в збереженні орендних відносин між сторонами з метою продовження отримання підвищеного розміру

орендної плати, визначеного додатковою угодою від 29.12.2016, яка (орендна плата в підвищеному розмірі) вноситься Фірмою з 01.01.2018 та є важливим джерелом наповнення місцевого бюджету в період воєнного стану, що також свідчить про найраціональніше на цей час використання органом місцевого самоврядування орендованої земельної ділянки як джерела доходу місцевого бюджету.

При цьому Верховний Суд взяв до уваги неспростований прокурором висновок апеляційного суду про те, що повторна спроба передачі Міськрадою в оренду звільненої Фірмою (в разі розірвання договору оренди від 21.04.2006) земельної ділянки комунальної власності з метою будівництва культурно-ділового центру наразі видається надскладним і малоімовірним (з огляду на його безперспективність) "завданням" для органу місцевого самоврядування під час війни, позаяк з 24.02.2022 Місто-герой Харків перебуває під постійними ворожими обстрілами.

Водночас колегія суддів наголосила, що враховуючи висновок Великої Палати Верховного Суду щодо необхідності визначення підстави істотності допущеного порушення договору оренди землі через оціночну категорію - значну міру позбавлення того, на що особа розраховувала при укладенні договору, та керуючись у зв'язку з цим дискреційними повноваженнями, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про недоведеність істотності допущеного відповідачем порушення умов договору з огляду на необхідність врахування суспільного (публічного) інтересу місцевої територіальної громади, який (інтерес) полягає в отриманні Міськрадою від Орендаря з 01.01.2018 орендної плати в підвищеному розмірі, визначеному додатковою угодою від 29.12.2016 (за ставкою, встановленою на період після введення об'єкта нерухомості в експлуатацію) з метою наповнення місцевого бюджету м. Харкова під час дії воєнного стану, в зв'язку з чим наразі очевидною та безсумнівною є пріоритетність зазначеного суспільного (публічного) інтересу в порівнянні з доводами скаржника про недосягнення очікуваного Харківською міськрадою соціального ефекту від нездійснення Товариством будівництва культурно-ділового центру, спрямованого на розвиток інфраструктури та благоустрою в місті Харкові, а саме в період, коли Місто-герой Харків перебуває під постійними ворожими обстрілами.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 14.03.2023 у справі № 922/1317/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643910>

Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 30.05.2023 у справі № 922/1317/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111431410>

Справи з інших категорій спорів

У справі № 922/824/23 ТОВ "Ландао Групп" звернулося з позовом до АТ "Мегабанк", в якому просило застосувати наслідки відмови Товариства від подальшого виконання зобов'язань за Іпотечним договором шляхом скасування державної реєстрації обтяжень речових прав в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, загальною площею 4627,9 кв.м., розташоване за адресою: місто Харків, пр. Ландау Льва, 149. Застосувати наслідки відмови ТОВ «ЛАНДАО ГРУПП» від подальшого виконання зобов'язань за Іпотечним договором.

Рішенням Господарського суду Харківської області від 02.05.2023 позовні вимоги задоволено повністю.

В обґрунтування рішення місцевий господарський суд зазначив наступне: є загальновідомим та не оспорюваним фактом повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, в зв'язку з чим 24 лютого 2022 року на підставі Указу Президента № 64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні" в Україні введено воєнний стан. Листом-роз'ясненням Торгово-промислової палати України від 28.02.2022

№2024/02.0-7.1 ТПП України на підставі ст.ст.14, 14-1 Закону України "Про торгово-промислові палати в Україні", Статуту ТПП України, засвідчила форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні". ТПП України підтвердила, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Позивач здійснює діяльність у м. Харків, основним видом якої є передача в оренду приміщень, через введення воєнного стану та активні бойові дії у м. Харкові здійснення діяльності позивачем у справі стало неможливим, орендарі відмовились від оренди приміщень, трудові відносини позивача з працівниками припинені. Враховуючи настання обставин непереборної сили, що унеможливають виконання умов Іпотечного договору, а також той факт, що щодо відповідача Національним банком України прийнято рішення про ліквідацію, позивач у справі з дотриманням вимог діючого законодавства, на підставі п.п.7.1, 7.2 укладеного іпотечного договору від 17.12.2020 скористався правом відмови від виконання зобов'язань за Договором, надіславши 18.01.2023 відповідачу листа з повідомленням про відмову від подальшого виконання зобов'язань за Іпотечним договором. Обраний позивачем у справі спосіб захисту відповідає змісту порушеного права, є похідним від відмови від виконання зобов'язання за іпотечним договором, правомірність якої не спростована відповідачем, скасування державної реєстрації обтяжень речових прав матиме наслідком поновлення прав позивача як іпотекодавця за відповідним іпотечним договором від виконання якого позивач відмовився у спосіб, що передбачений умовами іпотечного договору. У даній справі скасування державної реєстрації обтяжень речових прав щодо спірного нерухомого майна є наслідком відмови позивача від виконання зобов'язань за іпотечним договором, що не впливає на чинність вказаного правочину; посилення відповідача на залишок невиконаних позивачем зобов'язань за договором купівлі-продажу нерухомого майна, неможливість припинення дії іпотеки на висновки суду не впливають, оскільки позивач не спростовує наявність заборгованості та не звертається з вимогою про припинення зобов'язань.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 08.08.2023 рішення місцевого господарського суду залишено без змін.

Суд апеляційної інстанції зазначив, що при вирішенні даного спору правове регулювання відносин сторін має бути досліджено в комплексі, з урахуванням як загальних та спеціальних норм закону, що регулюють спірні правовідносини, так і погоджених обома сторонами умов чинного Іпотечного договору, який (ні повністю, ні в будь-якій частині) не було визнано недійсним в установленому порядку; про нікчемність умов вказаного договору відповідач та третя особа також не стверджували.

Як вбачається з системного аналізу змісту п.п. 7.1, 7.2 Іпотечного договору, сторони назвали певні обставини «форс-мажорними», однак водночас погодили конкретизований перелік таких обставин: стихійне лихо, екстремальні погодні умови, пожежі, війни, страйки, військові дії, громадське безладдя і таке інше. Відповідне дає підстави для висновку, що у разі існування будь-якої з цих обставин (зокрема, військових дій) більше ніж шість місяців в силу положень п.7.2 Іпотечного договору настають правові наслідки у

вигляді виникнення у сторін права відмовитися від подальшого виконання зобов'язань за договором.

Листом від 18.01.2023, факт отримання якого АТ "Мегабанк" не заперечує, позивач повідомив відповідача про існування відповідних обставин, передбачених п.7.1 Іпотечного договору, які тривають більше ніж 6 місяців, про відмову у зв'язку з цим від подальшого виконання зобов'язань за Іпотечним договором. У вказаному листі ТОВ "Ландао Груп" зазначило, що наявність форс-мажорних обставин підтверджено листом Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 №2024/02.0-7.1, у якому Торгово-промислова палата України засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», та підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Відповідач стверджував, що листом від 18.01.2023 позивач повідомив відповідача лише про дію форс-мажорних обставин, які настали у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та проведенням на території Харківської міської територіальної громади бойових дій з 24.02.2022 і по теперішній час, і аж ніяк не про відмову від подальшого виконання зобов'язань за Іпотечним договором та відповідно припинення Іпотечного договору, однак відповідні твердження спростовуються змістом вказаного листа, у якому позивач із посиланням на п.7.2 Іпотечного договору повідомляє відповідача про відмову від подальшого виконання зобов'язань за цим договором.

Відповідач наполягав на тому, що позивач не довів належним чином існування форс-мажорних обставин, оскільки на законодавчому рівні не змінено порядок засвідчення таких обставин, і навіть при отриманні стороною договору сертифікату відповідно до Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» сертифікат не є індивідуальним актом, який спричиняє виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків; покладення судом сертифікату/листа ТПП як ключового та беззаперечного доказу в основу судового рішення про звільнення сторони договору від відповідальності за невиконання зобов'язань суперечить принципу змагальності сторін; отже, для звільнення себе від відповідальності внаслідок настання форс мажорних обставин (обставинами непереборної сили) позивач зобов'язаний надати не лише сертифікат про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), а довести, що такі обставини об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, зокрема, підтвердити документально понесені збитки та ін.; існування форс-мажорних обставин звільняє сторону договору саме від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, а не від обов'язку виконати це зобов'язання після припинення таких обставин; у випадку виникнення обставин непереборної сили, термін виконання зобов'язань сторін за договором може просто переноситись (продовжуватися) на строк, протягом якого діють такі обставини та їх наслідки; необхідно довести зв'язок між невиконанням зобов'язань та воєнними діями в Україні; у правовідносинах, що виникли між сторонами.

Надаючи оцінку вказаним доводам, колегія суддів погодилася з тим, що у разі посилання сторони договору на форс-мажорні обставини як на підставу для звільнення від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, навіть за

наявності сертифікату ТПП України (якого позивачем у даній справі не надано), дійсно підлягає доведенню те, що такі обставини об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору про що неодноразово зазначав Верховний Суд під час розгляду справ, в яких предмет спору стосувався саме звільнення боржника у зобов'язанні від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання.

Натомість у даному випадку йдеться не про звільнення іпотекодавця від відповідальності за порушення зобов'язання в порядку норм чинного законодавства (зокрема, ст.617 ЦК України), а про застосування спеціальних норм, що містяться в Іпотечному договорі (п.п. 7.1, 7.2), які є обов'язковими до виконання в силу вищенаведених вимог закону (зокрема, ст. 598, 629 ЦК України). Сторони у вказаних пунктах договору узгодили правові наслідки у вигляді виникнення права на відмову від договору, що безумовно настають у разі тривання конкретно визначених обставин (зокрема, військових дій) більше ніж шість місяців. При цьому в договорі не визначено, що відповідні обставини мають підтверджуватися виключно сертифікатом ТПП України на що обґрунтовано вказував представник позивача в ході апеляційного провадження.

Жодного іншого тлумачення умов п.7.1 та п.7.2 договору відповідач в ході розгляду даної справи не навів. Під час апеляційного провадження позивачем зазначалося, а відповідачем не спростовувалося, що умова укладених іпотечних договорів щодо відмови від подальшого виконання є стандартною навіть для типових договорів, які уклали відповідач з різними контрагентами, тобто ці умови включено до Іпотечного договору, що є предметом розгляду в даній справі, саме з ініціативи відповідача. Отже, колегія суддів погодилася з доводами позивача про те, що в даному випадку застосуванню підлягає принцип «*contra proferentem*» (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* - слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав).

Той факт, що воєнні дії в Україні на момент надіслання позивачем відповідачеві листа від 18.01.2023 тривали вже понад шість місяців, на думку колегії суддів, є загальновідомим і не потребує додаткового підтвердження, так само як і ті обставини, що нерухоме майно, яке є предметом іпотеки, знаходиться у м. Харкові, тобто на території, на якій ведуться (велися) бойові дії.

У зв'язку із військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Указом Президента України від 14.03.2022 року № 133/2022 строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 години 30 хвилин 26 березня 2022 року строком на 30 діб. Згідно з Указом Президента України від 17.05.2022 № 341/2022 "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні", продовжено строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 25 травня 2022 року строком на 90 діб, який затверджений Законом України "Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні" від 22.05.2022 № 2263-ІХ. Указом Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні" від 12.08.2022 № 7664, затвердженим Законом України Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні" від 15.08.2022 № 2500-ІХ, який набрав чинності 17.08.2022, продовжено строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 23 серпня 2022 року строком на 90 діб. Указом Президента України від 07.11.2022 року № 757/2022, затвердженим Законом України від 16.11.2022 року № 2738-ІХ Про затвердження Указу Президента України Про продовження строку дії воєнного стану в Україні, дію воєнного стану продовжено з 05:30 21.11.2022 року на 90 діб, до 19 лютого 2023 року, в подальшому Указом Президента України від 06.02.2023 року №58/2023 Про продовження строку дії воєнного стану в Україні, затвердженим Законом України від 06.02.2023 № 8419 Про затвердження Указу Президента України Про

продовження строку дії воєнного стану в Україні, дію воєнного стану продовжено з 05:30 19 лютого 2023 року на 90 діб, до 20 травня 2023 року.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст.ст. 30, 34, 38, 39, 41, 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасове обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Відповідно до Наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75 «Про затвердження Переліку територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)» станом на 25 квітня 2022 року Харківський район та Харківська міська територіальна громада внесені до цього переліку. З перших годин війни саме місто Харків та Харківщина зазнали повномасштабного вторгнення, активні бойові дії продовжувались до середини вересня 2022 року.

За таких обставин, суд апеляційної інстанції погодився з доводами позивача про виникнення у ТОВ "Ландао Групп" права, погодженого сторонами у п.7.2 Іпотечного договору.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 08.08.2023 у справі № 922/824/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112844156>

Справа № 922/469/23. ПАТ "Крюківський вагонобудівний завод" звернулось з позовом до АТ "Українська залізниця" в особі регіональної філії "Південна залізниця", в якому просило суд стягнути з відповідача вартість втраченого вантажу на загальну суму 1908381,88 грн.

В обґрунтування позовних вимог позивач посилався на наявність у відповідача, як перевізника, обов'язку на підставі ст.ст. 530, 919 Цивільного кодексу України, ст.ст. 110, 113-115, 117 Статуту залізниць України компенсувати вартість втраченого вантажу у розмірі 1908381,88 грн., прийнятого до перевезення, який не було доставлено вантажоотримувачу у встановлений строк.

Рішенням господарського суду Харківської області від 06.06.2023 в позові відмовлено.

Відповідні висновки місцевого господарського суду з посиланням на положення ст.ст. 210, 509, 526, 530, 617, 909, 919, 924 Цивільного кодексу України, ст.ст. 307, 314 Господарського кодексу України, ст.ст. 6, 41, 110, 111, 113, 114, 117 Статуту залізниць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №457 від 06.04.1998, Правил оформлення перевізних документів, затвердженими наказом Міністерства транспорту України від 21.11.2000 № 644 (в редакції наказу Міністерства інфраструктури України від 08.06.2011 №138, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24.06.2011 за № 765/19503) мотивовані тим, що після прийняття відповідачем вантажу до

відправлення, виникли обставини, що перешкодили йому, як перевізнику доставити вантаж, та які він не міг передбачити і усунення яких від нього не залежало, при цьому, користувачів послуг залізничного транспорту про виникнення обставин непереборної сили (форс-мажору) було повідомлено на офіційному сайті АТ «Укрзалізниця».

Крім того, судом було встановлено, що з метою належного засвідчення триваючих обставин непереборної сили (форс-мажору), які перешкоджають відповідачу виконати зобов'язання за договором перевезення вантажу, укладення якого засвідчено складанням накладної, АТ «Укрзалізниця» сформувало заяву від 24.02.2023 про засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) для суб'єктів господарювання/фізичних осіб за договірними зобов'язаннями та звернулось з нею до Харківської торгово-промислової палати, у відповідь на яку було видано Сертифікат №6300-23-1510 про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), які завадили виконанню обов'язків перевізника з доставки вантажу по договору перевезення, укладеному між АТ "Українська залізниця" та ПрАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» на користь третьої сторони - одержувача ПАТ "Крюківський вагонобудівний завод", оформленому залізничною накладною від 23.02.2022.

Враховуючи вищевикладене, оцінивши наявні у справі докази, місцевий господарський суд дійшов висновку про те, що відповідачем було доведено належними та допустимими доказами явність обставин, що перешкодили йому, як перевізнику доставити вантаж, та які він не міг передбачити і усунення яких від нього не залежало, що є беззаперечною підставою для звільнення від відповідальності за не доставку вантажу.

Постановою Східного апеляційного господарського суду від 12.09.2023 рішення місцевого господарського суду залишено без змін.

Судовою колегією враховано, що АТ "Укрзалізниця", з урахуванням покладених на неї завдань, є важливою складовою, що забезпечує стабільне функціонування всіх галузей економіки України і внесене до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 №83, та за визначеними ст.ст. 8 та 9 Закону України "Про критичну інфраструктуру" критеріями відноситься до об'єктів критичної інфраструктури. І хоча виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності, залізниці мають безумовно забезпечувати безпеку життя і здоров'я громадян, як тих, що користуються його послугами так і власних працівників, а також безпеку руху поїздів, що вочевидь стало неможливим забезпечити в умовах ведення реальних бойових дій і наступної окупації Маріупольського регіону (в межах якого знаходяться станції призначення).

Як під час розгляду справи місцевим господарським судом, так і під час апеляційного перегляду даної справи, відповідач наголошував на тому, що умови, які склалися на початку дії правового режиму воєнного стану, вимагали від нього, як надавача залізничних послуг, в першу чергу, прийняття нестандартних рішень задля забезпечення перевезень критично важливих для обороноздатності країни. За виниклих обставин, надважливими та першочерговими завданнями для перевізника стали евакуація населення та надання послуг Збройним Силам України, Національній гвардії України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України та іншим військовим формуванням України відповідно до мобілізаційних планів, в короткий проміжок часу, який залишався до повної окупації регіону.

Частиною 3 ст. 75 ГПК України передбачено, що обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування. Отже, в контексті спірних правовідносин,

загальновідомими обставинами у розумінні наведеної вище статті є той факт, що Акціонерне товариство "Українська залізниця", як стратегічне підприємство, після початку збройної агресії Російської Федерації проти України виконує безкоштовні евакуаційні рейси для громадян, перевезення військових та гуманітарних вантажів, тоді як інфраструктура підприємства зазнає постійних обстрілів та ракетних ударів з боку Російської Федерації.

Такими чином, фактично діяльність АТ «Українська залізниця» з перших днів повномасштабного вторгнення була спрямована на роботу в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, що також підтверджує обґрунтування відповідача щодо неможливості здійснення перевезень вантажів залізничним транспортом.

Судовою колегією також встановлено, що 24.02.2022 АТ "Українська залізниця" введено обмеження перевезень №ЦЦО/99 від 24.02.2022 на вантажні перевезення на Донецькій залізниці, про що залізниця повідомила на офіційному веб-сайті АТ "Укрзалізниця". Встановлення таких обмежень відповідає умовам публічного договору про надання послуг з організації перевезення вантажів залізничним транспортом, згідно з п. 2.4.1. якого перевізник має право відмовити в наданні та/або призупинити надання послуг відповідно до узгодженого плану перевезень у випадку оголошення заборон або обмежень на перевезення вантажу на/з станції, що зазначені в планах. При цьому Перевізник не несе відповідальності за ненадання послуг.

Отже, внаслідок ведення активних бойових дій та ракетних обстрілів подальше перевезення вантажу на станцію призначення Крюків-на-Дніпрі регіональної філії «Південна залізниця» зі станції відправлення Маріуполь-Сортувальний Регіональної філії "Донецька залізниця" (що знаходяться в м. Маріуполь Донецької області) було неможливим.

Факти повномасштабної військової агресії РФ проти України, ракетні обстріли об'єктів залізничної інфраструктури, бойові дії в адміністративних межах міста Маріуполь є загальновідомими обставинами, а отже, в силу приписів частини 3 ГПК України не потребують доказування. Відтак, введення залізницею обмеження на перевезення було зумовлене наявністю об'єктивних підстав для такої заборони на перевезення, які являються загальновідомим фактом.

Окрім викладеного, судовою колегією встановлено, що користувачів послуг залізничного транспорту, в тому числі і позивача, про виникнення обставин непереборної сили (форс-мажору) було повідомлено на офіційному веб-сайті АТ "Укрзалізниця".

Надаючи оцінку доводам позивача про те, що відповідач в порушення вимог п.п. 6.2 та 6.3 публічного договору про надання послуг з організації перевезення вантажів залізничним транспортом, не повідомляв в письмовій формі позивача про неможливість виконання своїх обов'язків за відповідним правочином та не надавав належних підтверджуючих документів на підтвердження таких обставин, судова колегія зазначає, що з метою інформування користувачів послуг залізничного транспорту про виникнення обставин непереборної сили (форс-мажору), які можуть впливати на виконання перевізником своїх обов'язків за укладеними договорами, відповідачем 02.03.2022 на офіційному веб-сайті філії "Центр транспортної логістики" АТ "Укрзалізниця" в мережі Інтернет, за посиланням <https://uz-cargo.com/news.html#n220302>, було розміщено повідомлення про те, що АТ "Укрзалізниця" не може в повному обсязі надавати/виконувати свої зобов'язання за договорами з надання послуг з організації перевезення вантажів залізничним транспортом внаслідок виникнення обставин непереборної сили: військової агресії Російської Федерації проти України. До зазначеного повідомлення також було прикріплено посилання на лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 №2024/02.0-7.1 щодо засвідчення форс-мажорних обставин.

Аналогічне повідомлення було розміщено 01.03.2022 на офіційному веб-сайті АТ "Укрзалізниця".

Отже, з огляду на встановлене вище, колегія суддів вважала обґрунтованими доводи відповідача про те, що після прийняття відповідачем вантажу до відправлення, виникли обставини, що перешкодили йому, як перевізнику доставити вантаж, та які залізниця не могла передбачити і усунення яких від неї не залежало.

Верховний Суд у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду у постанові від 19.08.2022 у справі №908/2287/17 зазначив, що сертифікат ТПП, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися беззаперечним доказом про їх існування, а повинен критично оцінюватися судом з урахуванням встановлених обставин справи та у сукупності з іншими доказами (подібні правові висновки викладено у постановках Верховного Суду від 14.02.2018 у справі №926/2343/16, від 16.07.2019 у справі № 917/1053/18 та від 25.11.2021 у справі № 905/55/21).

Відтак, наявність форс-мажорних обставин встановлюється судом за оцінкою доказів у їх сукупності, що відповідає принципу змагальності сторін судового процесу, а тому посилення позивача на те, що неможливість виконання відповідачем взятих на себе зобов'язань та наявність обставин, які залізниця не могла передбачити і усунення яких від неї не залежало могло бути підтверджено лише сертифікатом Торгово-промислової палати України суд вважав помилковими.

Більш того, у розумінні положень п. 2 ст. 924 Цивільного кодексу України, пп. 4 п. "е" частини 1 ст. 111, ст. 113 Статуту залізниць України, наявність сертифікату Торгово-промислової палати України про форс-мажорні обставини не є обов'язковим, оскільки наведені норми не ставлять право на звільнення перевізника від відшкодування збитків за втрату вантажу в залежність від отримання сертифіката про засвідчення форс-мажорних обставин.

Крім того, судовою колегією враховано, що з матеріалів справи вбачається, що з метою належного засвідчення триваючих обставин непереборної сили (форс-мажору), які перешкоджають відповідачу виконати зобов'язання за договором перевезення вантажу, укладення якого засвідчено складанням накладної №53456661, АТ «Укрзалізниця» сформувало заяву від 24.02.2023 про засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) для суб'єктів господарювання/фізичних осіб за договірними зобов'язаннями та звернулось з нею до Харківської торгово-промислової палати.

У відповідь на вказану заяву Харківською торгово-промисловою палатою було видано Сертифікат №6300-23-1510 про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), які завадили виконанню обов'язків перевізника з доставки вантажу по договору перевезення, укладеному між АТ "Українська залізниця" та ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» на користь третьої сторони - одержувача ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод», оформленому залізничною накладною від 23.02.2022.

В аспекті виникнення обставин, що перешкодили відповідачу доставити вантаж, та які залізниця не могла передбачити і усунення яких від неї не залежало, судова колегія також врахувала, що 24.02.2022 Російська Федерація здійснила повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України та з 24.02.2022 збройні сили Російської Федерації завдали ракетних ударів та обстріли населених пунктів України, у тому числі міста Маріуполь, що є загальновідомими обставинами.

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 01.03.2022 № A/ES-11/L.1 визнано акт агресії РФ проти України в порушення пункту 2 (4) статуту ООН та звернено до росії вимогу негайно припинити застосування сили по відношенню до України та вивести збройні формування РФ з України. Наказом Міжнародного суду справедливості ООН від

16.03.2022 № 182 зобов'язано Російську Федерацію негайно припинити військові дії, які вона розпочала 24 лютого 2022 року на території України.

Відповідно до постанови Верховної Ради України від 14.04.2022 про заяву Верховної Ради України "Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні" визнано геноцидом Українського народу дії збройних сил, політичного і військового керівництва росії під час збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року.

Преамбулою Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" встановлено, що Україна згідно з Конституцією України є суверенною і незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав є порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевською конвенцією 1949 року, а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Відповідно до пунктів 1, 3 Гаазької Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року договірні держави видають своїм сухопутним військам накази, які відповідають Положенню про закони і звичаї війни на суходолі. Воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави. Воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил.

Згідно зі статтею 53 IV Женевської конвенції 1949 року будь-яке знищення окупаючою Державою рухомого або нерухомого майна, що є приватною або колективною власністю приватних осіб або Держави, громад або громадських або кооперативних організацій, яке не є абсолютно необхідним для воєнних операцій, забороняється.

Отже, в силу положень національного законодавства України та міжнародних договорів, як частини українського національного законодавства, дії РФ є актом немотивованої збройної агресії по відношенню до України. Відтак, будь-які дії РФ з метою реалізації такої агресії є протиправними та саме РФ несе повну відповідальність за спричинені такими діями наслідки, у тому числі і за шкоду, заподіяну майну (зокрема, і втрату майна).

Враховуючи, що після прийняття відповідачем вантажу до відправлення, виникли обставини, що перешкодили йому, як перевізнику доставити вантаж, та які він не міг передбачити і усунення яких від нього не залежало, при цьому, користувачів послуг залізничного транспорту про виникнення обставин непереборної сили (форс-мажору) було повідомлено на офіційному веб-сайті АТ «Укрзалізниця», колегія суддів погодилася з висновком місцевого господарського суду про наявність підстав для звільнення відповідача від відповідальності за не доставку вантажу та як наслідок відсутність правових підстав для задоволення позовних вимог про стягнення з відповідача на користь позивача вартості втраченого вантажу.

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 12.09.2023 у справі № 922/469/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113524307>